

Inspectie van het Onderwijs
*Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap*

SCHOOLEXAMINERING IN HET VOORTGEZET ONDERWIJS:

Naar een zorgvuldig verloop en een betere
kwaliteitsbewaking

Utrecht, december 2019

Voorwoord

Ieder jaar nemen scholen in het voortgezet onderwijs bij meer dan tweehonderdduizend leerlingen het eindexamen af. Dan gaat er wel eens wat mis: ergens worden de verkeerde opgaven uitgedeeld, er zijn cijfers niet goed ingevoerd, of het gemaakte schoolexamen is verkeerd beoordeeld. Onwelkome incidenten, vaak met nare gevolgen voor de leerlingen, maar doorgaans beperkt van omvang. Bij het examenincident in de zomer van 2018 bleek het echter op grote schaal met de schoolexamens fout te zijn gegaan. De consequenties voor honderden leerlingen waren groot. En het riep vragen op: hoe had dit kunnen gebeuren en welke lessen moeten we eruit trekken? De gebeurtenissen leidden bovendien tot onrust - ging het om een incident of gaat het ook elders in het land mis met de schoolexamens?

Die vragen zijn van groot maatschappelijk belang. De samenleving moet er immers op kunnen vertrouwen dat het afgegeven diploma het onbetwistbare bewijs is dat leerlingen een vastgesteld basisniveau aan kennis en vaardigheden beheersen. De grondslag hiervoor ligt in een zorgvuldige toetsing en examinering. Met dit onderzoek zijn we nagegaan hoe het staat met deze zorgvuldigheid. Ook hebben we onderzocht hoe besturen en scholen bewaken dat de schoolexamens zorgvuldig verlopen.

Onze bevindingen zijn samen te vatten in drie hoofdlijnen. Ten eerste: de gebeurtenissen van de zomer van 2018 hebben het onderwijsveld onmiskenbaar wakker geschud. De schoolexaminering staat inmiddels hoog op de agenda van besturen en scholen, de inspectie en de politiek. We zien overal veel inspanningen om de kwaliteit van de schoolexaminering te verbeteren. Daarvan zijn inmiddels resultaten zichtbaar. De PTA's en examenreglementen van het huidige schooljaar zijn beter dan vorig schooljaar en er is meer aandacht voor het verloop van de schoolexaminering. Ten tweede moeten we in dit onderzoek constateren dat bij veel besturen en scholen er aanleiding is voor verbetering. Bij maar weinig scholen was alles in orde. Tegelijkertijd hebben we nergens problemen aangetroffen vergelijkbaar met de aard en de omvang van de tekortkomingen bij eerdere examenincidenten. Evenmin zijn we situaties tegengekomen waarin leerlingen het risico liepen niet deel te kunnen nemen aan het centraal examen vanwege tekortkomingen in de toetsing en examinering.

Tot slot stellen we vast dat structurele verbetering nodig is en blijft. Niet alleen om de kwaliteit van de schoolexaminering duurzaam te verhogen. Besturen en scholen moeten die kwaliteit ook structureel goed bewaken, hetgeen verder gaat dan besturen die vertrouwen op de scholen en schoolleiders die vertrouwen op de vaksecties. Het vraagt om een verschuiving van gegeven vertrouwen naar verdiend vertrouwen. Het vraagt ook om een verbreding van de kwaliteitsbewaking: niet alleen het administratieve proces, maar ook de inhoudelijke kwaliteit van de schoolexamens. Dat vraagt om een visie en kwaliteitsbeleid op de toetsing en examinering. Weinig besturen en scholen zijn al zover.

Kortom, er wordt inmiddels hard gewerkt aan verbetering van de schoolexaminering. De aandacht voor de schoolexamens zullen besturen en scholen moeten vasthouden. Het gaat niet vanzelf goed met de schoolexaminering. Een zorgvuldig verloop van de schoolexamens én de kwaliteitsbewaking van dat verloop moeten vanzelfsprekend zijn - ze moeten onderdeel zijn van een systeem en cultuur waarin zorg voor kwaliteit verankerd is.

Met een zorgvuldige toetsing en examinering waarborgen Nederlandse scholen dat het eindexamen aan het diploma zijn waarde blijft geven. Niet alleen als het onbetwistbare bewijs voor leerlingen, vervolgopleidingen en werkgevers. Maar ook als de kroon op al het werk van de school.

Monique Vogelzang
Inspecteur-generaal van het onderwijs

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	2
Samenvatting	5
1 Inleiding	7
1.1 Aanleiding	7
1.2 Doel en vraagstelling van het onderzoek	7
1.3 Leeswijzer	8
2 Onderzoeksopzet	9
2.1.1 Onderzoek	9
2.1.2 Analyse	11
3 Uitkomsten van het onderzoek	12
3.1 Verlopen de toetsing en examinering in het voortgezet onderwijs zorgvuldig?	12
3.2 Bewaken besturen en scholen een zorgvuldig verloop van de toetsing en examinering?	19
3.3 Welke visie hebben besturen op toetsing en examinering?	25
4 Conclusies	27
4.1 Verlopen de toetsing en examinering in het voortgezet onderwijs zorgvuldig?	27
4.2 Bewaken besturen en scholen een zorgvuldig verloop van de toetsing en examinering?	28
4.3 Welk visie hebben besturen op de toetsing en examinering?	30
5 Aanbevelingen	31
Bijlage I: Checklists PTA en examenreglement	34
Bijlage II: Gespreksleidraad inspecteurs	38

Samenvatting

Naar aanleiding van een examenincident in 2018 met de schoolexamens en de conclusies van de Commissie Kwaliteit Schoolexaminering ('Commissie Ten Dam') heeft de inspectie onderzoek gedaan naar de schoolexaminering in het voortgezet onderwijs. Wij hebben onderzocht of de toetsing en examinering zorgvuldig verlopen en hoe besturen en scholen een zorgvuldig verloop van de toetsing en examinering bewaken. In dit rapport doen wij verslag van de uitkomsten van het onderzoek onder 104 scholen van 64 besturen.

Het examenincident in 2018 en het rapport van de Commissie Kwaliteit Schoolexaminering hebben het onderwijsveld onmiskenbaar wakker geschud. Besturen en scholen zijn met checklists van de VO-raad nagegaan hoe de toetsing en examinering in hun eigen organisatie ervoor staan. Bewust van de eigen tekortkomingen zijn besturen en scholen aan de slag gegaan met de versterking van de schoolexamens. Hierdoor voldoen nu meer PTA's en examenreglementen aan de wet dan vorig schooljaar.

Ondanks deze verbeteringen moeten we concluderen dat de toetsing en examinering in het voortgezet onderwijs nog onvoldoende zorgvuldig verlopen. Op het merendeel van de onderzochte scholen is sprake van wettelijke tekortkomingen in de toetsing en examinering. Op bijna de helft van de scholen voldoet het programma van toetsing en afsluiting (PTA) niet aan de wet. Meestal is niet duidelijk welke onderdelen van het examenprogramma worden getoetst in de schoolexamens en ontbreken in het PTA verplichte onderdelen van het examenprogramma. Op een derde van de scholen voldoet het examenreglement niet aan de wet. Dit komt meestal doordat het reglement niet met instemming van de medezeggenschapsraad is vastgesteld en het strafmaatregelen bevat die niet wettelijk zijn toegestaan. Op een vijfde van de scholen verlopen de schoolexamens niet volgens het eigen PTA of examenreglement, bijvoorbeeld doordat niet alle toetsen uit het PTA zijn afgenomen. Echter, op geen van de onderzochte scholen leidden de tekortkomingen tot een risico voor leerlingen niet deel te kunnen nemen aan het centraal examen. Evenmin zijn we de aard en omvang van de tekortkomingen tegengekomen die we bij eerdere examenincidenten aantreffen, waarbij veel toetsen niet afgenomen of geregistreerd waren en leerlingen niet op tijd het schoolexamen konden afronden.

Het merendeel van de besturen en scholen bewaakt dat de toetsing en examinering zorgvuldig verlopen, echter, dit is vooral een administratief proces. Sturing op de (inhoudelijke) kwaliteit van de schoolexamens is er nauwelijks. Bovendien gaat de kwaliteitsbewaking sterk uit van vertrouwen: besturen en schoolleiders vertrouwen op de deskundigheid van de vaksecties, waar in de praktijk de taken en verantwoordelijkheden voor de toetsing en examinering liggen. Dit vanzelfsprekende vertrouwen kan verklaren waarom wij, ondanks de kwaliteitsbewaking door besturen en scholen, een groot aantal wettelijke tekortkomingen constateren. Het is daarom niet alleen nodig dat besturen en scholen werken aan verdere versterking van de toetsing en examinering, maar ook dat dit gebeurt vanuit een andere vorm van kwaliteitsbewaking.

Ten slotte concluderen we dat besturen werken aan een visie op toetsing en examinering. Veel aandacht gaat hierin uit naar minder toetsdruk en meer formatieve toetsing. Ook wil een groot aantal besturen meer rekening houden met verschillen tussen leerlingen door toe te werken naar maatwerktrajecten in de schoolexaminering. Veel deskundigheid, een goede kwaliteitsbewaking en een

zorgvuldige uitvoering van de toetsing en examinering zijn daarvoor belangrijke randvoorwaarden. Randvoorwaarden die blijkens ons onderzoek niet als vanzelfsprekend aanwezig zijn bij alle besturen en scholen.

We zien dat besturen en scholen hard hebben gewerkt aan verbetering van de schoolexaminering, maar verdere versterking nodig is. Op grond van onze conclusies doen we hiervoor vier aanbevelingen. Ten eerste moet er binnen scholen sprake zijn van een scheiding van taken en verantwoordelijkheden, zodat deze niet langer meer eerst en vooral bij de vaksecties liggen. Hier hoort bij dat er een verschuiving plaatsvindt van gegeven vertrouwen naar verdiend vertrouwen. Ten tweede is het nodig dat de kwaliteitsbewaking niet alleen gaat over de organisatie en gang van zaken, maar ook over de inhoudelijke kwaliteit van de schoolexamens. Daarnaast bevelen we aan dat scholen het afsluitend karakter van het schoolexamen beter bewaken. Dit vraagt van scholen dat zij hun ruimte voor de eigen invulling van het schoolexamen beter benutten, bijvoorbeeld door het aantal toetsen te reduceren, minder onderdelen van het examenprogramma herhalend te toetsen en te variëren in toetsvormen. Ten slotte is het nodig dat docenten, examensecretarissen, schoolleiding én bestuurders, om hun professionele rol te kunnen vervullen, hun deskundigheid op het gebied van toetsing en examinering vergroten.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

De waarde van een Nederlands vo-diploma wordt gegarandeerd door een deugdelijke toetsing en examinering, in de vorm van het schoolexamen en het centrale eindexamen. In juni 2018 zijn er op een vmbo-school ernstige problemen geconstateerd bij de schoolexaminering. Naar aanleiding van deze problemen heeft de onafhankelijke Commissie Kwaliteit Schoolexaminering, in opdracht van de VO-Raad, onder leiding van mw. prof. dr. Ten Dam een onderzoek gedaan naar de kwaliteit van de schoolexaminering. Deze commissie concludeert in het rapport 'Een volwaardig schoolexamen'¹ dat de deugdelijkheid van de schoolexaminering niet is gegarandeerd.

De Commissie Kwaliteit Schoolexaminering concludeert dat de kwaliteit van de schoolexaminering kwetsbaar is. Ze constateert vooral kwetsbaarheden in de kwaliteitsborging. Het huidige systeem garandeert onvoldoende de deugdelijkheid van de schoolexamens. Op grond van haar bevindingen doet de commissie in haar rapport een viertal aanbevelingen. Drie aanbevelingen zijn gericht aan de sector:

- waardeer en verbeter de verbinding tussen schoolexamen en onderwijsvisie,
- bewaak het afsluitende karakter van het schoolexamen,
- en zorg voor meer deskundigheid bij leraren en schoolleiding.

De commissie doet een oproep aan docenten, examensecretarissen en schoolleiders om zo snel mogelijk aan de slag te gaan met deze bevindingen. Wij sluiten ons graag bij die oproep aan.

De vierde aanbeveling van de commissie is dat examencommissies worden opgenomen in het Eindexamenbesluit VO. De minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media neemt deze aanbeveling over en heeft in zijn brief van 17 oktober 2019² de Tweede Kamer onder meer laten weten ernaar te streven dat het met ingang van schooljaar 2021–2022 voor alle scholen voor voortgezet onderwijs verplicht is om een examencommissie te hebben.

De problemen en de conclusies van de commissie zijn aanleiding om een onderzoek te doen naar het verloop van de toetsing en examinering en de kwaliteitsbewaking ervan door besturen en scholen. Op dit moment heeft de inspectie geen volledig en betrouwbaar beeld van het verloop van de toetsing en examinering in het voortgezet onderwijs. Met onderhavig themaonderzoek willen wij ons een beeld vormen van de toetsing en examinering in het voortgezet onderwijs.

1.2 Doel en vraagstelling van het onderzoek

Het themaonderzoek moet leiden tot een landelijk indicatief beeld van de toetsing en examinering in het voortgezet onderwijs door beantwoording van de volgende twee hoofdvragen:

1. Verlopen de toetsing en examinering in het voortgezet onderwijs zorgvuldig?
2. Bewaken besturen en scholen een zorgvuldig verloop van de toetsing en examinering?

¹ <https://www.vo-raad.nl/nieuws/commissie-kwaliteit-schoolexaminering-kwaliteit-schoolexaminering-onvoldoende-gegarandeerd>

² Kamerstuk 31289-408, vergaderjaar 2019-2020

Een zorgvuldig verloop van de toetsing en examinering vatten we op als dat ze verlopen volgens de eisen van de wetgeving. Het houdt in dat het programma van toetsing en afsluiting (PTA) en het examenreglement van de school voldoen aan de wetgeving en de examinering verloopt volgens het PTA en examenreglement. De standaard OP8 Toetsing en afsluiting uit ons onderzoekskader sluit hierop aan.

Besturen moeten zorgen voor de kwaliteit van het onderwijs op hun scholen door in elk geval de wet na te leven en een stelsel van kwaliteitszorg te hanteren. Vanuit dit stelsel moeten het bestuur en de scholen de kwaliteit van onder meer het onderwijsproces bewaken en verbeteren, waar de toetsing en examinering onderdeel van uitmaken. We verwachten daarom dat besturen en scholen vanuit een stelsel van kwaliteitszorg een zorgvuldig verloop van de toetsing en examinering bewaken en indien nodig tijdig effectieve maatregelen treffen.

In aanvulling op de twee hoofdvragen betrekken wij in dit onderzoek ook de vraag welke visie besturen hebben op de toetsing en examinering. We willen daarmee nader ingaan op de bevinding van de Commissie Kwaliteit Schoolexaminering dat besturen en scholen weinig gebruikmaken van de ruimte voor een eigen invulling van de schoolexamens.

1.3

Leeswijzer

Hoofdstuk 2 beschrijft de opzet van het onderzoek. Hierin komt aan bod hoe de steekproef tot stand is gekomen, welke onderzoeksactiviteiten zijn verricht en met welke instrumenten de informatie is verzameld. Ten slotte geven we aan welke analyses zijn uitgevoerd.

In hoofdstuk 3 beschrijven we de uitkomsten van het onderzoek. Voor beide hoofdvragen en de vraag over de visie van besturen op toetsing en examinering, presenteren we onze bevindingen.

Hoofdstuk 4 beantwoordt de onderzoeksvragen. Het laat zien hoe de toetsing en examinering op dit moment verlopen en hoe ze onderdeel uitmaken van het stelsel van kwaliteitszorg van besturen en scholen.

Tot slot doen we in hoofdstuk 5 een aantal aanbevelingen op basis van onze conclusies.

2 Onderzoeksopzet

We hebben een steekproef van 104 afdelingen van 64 besturen getrokken om te onderzoeken of de toetsing en examinering in het voortgezet onderwijs zorgvuldig verlopen. Het onderzoek bestond uit een bureauonderzoek en uit een onderzoek op de school. Het onderzoek resulteerde voor de scholen in een oordeel op de standaard OP8 Toetsing en afsluiting en bevindingen ten aanzien van de zorg voor kwaliteit van de toetsing en examinering, onderdeel van de standaard KA1 Kwaliteitszorg uit ons onderzoekskader. Wij gaven scholen geen oordeel op deze standaard, omdat kwaliteitszorg in ons onderzoekskader over meer gaat dan alleen toetsing en examinering.

2.1.1 Onderzoek

Steekproef

Er is een gelaagde oftewel gestratificeerde steekproef getrokken uit besturen en scholen die in het schooljaar 2019-2020 of 2020-2021 voor een vierjaarlijks onderzoek naar bestuur en scholen in aanmerking komen. Voor een zo representatief mogelijke steekproef is rekening gehouden met de volgende stratificaties:

- bestuursgrootte (eenpitter, klein bestuur: 2 t/m 10 afdelingen, middelgroot bestuur: 11 t/m 25 afdelingen, groot bestuur: 26 t/m 50 afdelingen en extra groot bestuur: meer dan 50 afdelingen);
- afdelingen (vmbo-basis, vmbo-kader, vmbo-gt/tl, havo en vwo);
- schoolgrootte.

Bij de steekproeftrekking is ook een aantal uitsluitingen toegepast, zoals:

- afdelingen die in het schooljaar 2017-2018 of 2018-2019 bezocht zijn voor een kwaliteitsonderzoek naar risico's of herstelonderzoek;
- Internationale Schakelklassen en Eerste Opvang Anderstaligen;
- scholen in overzeese gebieden, en;
- afdelingen zonder examenjaren.

Ook is ervoor gekozen per vestiging van een school maximaal één afdeling te bezoeken voor een themaonderzoek. We hebben namelijk het vermoeden dat er sprake is van overlap in bevindingen bij een onderzoek op meerdere afdelingen van één vestiging.

Deze stratificaties en uitsluitingen resulteerden in een steekproef van 104 scholen³ van 64 besturen. De omvang en opzet van de steekproef maken het mogelijk om conclusies te trekken voor de besturen en scholen in het voortgezet onderwijs. Op deze 104 scholen bezochten wij in totaal de volgende afdelingen:

- 16 afdelingen vmbo-basis (15%);
- 16 afdelingen vmbo-kader (15%);
- 31 afdelingen vmbo-gt/tl (31%);
- 21 havo-afdelingen (20%), en;
- 20 vwo-afdelingen (19%).

Hoewel hiermee in de steekproef alle afdelingen zijn vertegenwoordigd, kunnen we gezien het beperkte aantal scholen per afdeling, geen betrouwbare uitspraak doen over verschillen in uitkomsten tussen afdelingen.

³ We maken omwille van de leesbaarheid in het rapport geen onderscheid tussen afdelingen en scholen.

Werkwijze bureauonderzoek

Tijdens het bureauonderzoek werden voor elke afdeling het examenreglement en het programma van toetsing en afsluiting (PTA) van het schooljaar 2018-2019 onderzocht. Voor elke afdeling werd het PTA voor vier verschillende domeinen geanalyseerd: talen, exacte vakken, maatschappijvakken en kunstvakken/lichamelijke opvoeding. Van elke afdeling werd van minimaal vier vakken het PTA bestudeerd. Voor zowel het PTA als het examenreglement van de afdelingen is nagegaan in welke mate zij voldoen aan de wettelijke eisen. Ook keken we naar een aantal zaken die niet wettelijk zijn vastgelegd, zoals het aantal onderdelen van het centraal examen dat in het schoolexamen is opgenomen en of de beoordelingstermijnen zijn beschreven. De uitkomsten van de documentenanalyses werden vastgelegd in een *Checklist PTA en examenreglement* (zie Bijlage I).

Verder bevatte deze checklist vragen over de uitvoering van de toetsing en examinering. Voor de kalenderjaren 2016, 2017 en 2018 en de eerste maanden van 2019 is nagegaan hoeveel onregelmatigheden en uitspraken van de Commissie van Beroep door de afdeling bij de inspectie werden gemeld. Daarnaast is voor deze periode voor elke bezochte afdeling nagegaan voor hoeveel leerlingen de inspectie op de hoogte werd gesteld over een afwijkende manier van examineren of over een gespreide voltooiing van het eindexamen. De uitkomsten van al deze analyses werden vastgelegd door middel van een online registratieformulier.

Onderzoek op de scholen

Tijdens het onderzoek op een school onderzochten we in welke mate de tijdens het bureauonderzoek gedane constatering correct waren. Ook keken we of bij de uitvoering van de toetsing en examinering het examenreglement en het PTA worden gevolgd. Daarnaast onderzochten we hoe besturen en scholen bewaken dat de toetsing en examinering zorgvuldig verlopen.

Onze bevindingen van het bureauonderzoek, waaronder de uitkomsten van de analyse van het examenreglement en het PTA van het schooljaar 2018-2019, hebben wij met de schoolleiding en de examensecretaris gedeeld en toegelicht. Wanneer de school tijdens het schoolbezoek beschikte over het nieuwe examenreglement en PTA van het schooljaar 2019-2020, dan hebben we deze in onze bevindingen en oordeelsvorming betrokken.

Controle cijferadministratie

Om te bepalen of scholen bij de uitvoering van de examinering het examenreglement en het PTA volgen, bestudeerden wij in het bijzijn van de examensecretaris de cijferadministratie in het leerlingvolgsysteem. Het ging er om of de cijferadministratie volgens het PTA is ingericht, de toetsen volgens het PTA zijn afgenomen en de cijferadministratie klopt. In geval van tekortkomingen of verschillen tussen de cijferadministratie en het PTA, vroegen we de examensecretaris naar de reden hiervoor en welke herstelmaatregelen de school heeft genomen.

Gesprekken

Tijdens het schoolbezoek voerden wij gesprekken met leerlingen uit het (voor)examenjaar, verschillende vaksecties, de examensecretaris en de schoolleiding. Tijdens het laatste schoolbezoek binnen het bestuur spraken wij met de bestuurder(s). De gesprekken gingen zowel over de uitvoering van de examinering als de kwaliteitsbewaking hiervan door de school en het bestuur. Zo vroegen we onder andere hoe de school en het bestuur bewaken dat de PTA's en het

examenreglement voldoen aan de wettelijke eisen. Daarnaast wilden we weten hoe de school en het bestuur bewaken dat de PTA's deugdelijk worden uitgevoerd. In het gesprek met het bestuur werd onder andere gevraagd hoe het bestuur de kwaliteit van de toetsing en examinering bewaakt en welke visie het heeft op dit thema.

Voor de gesprekken gebruikten we een gestandaardiseerde vragenlijst, de *gespreksleidraad* (zie Bijlage II). Na het schoolbezoek werd deze gespreksleidraad ingevuld door middel van een online registratieformulier.

Oordelen en herstelopdrachten

Op basis van het bureauonderzoek en het schoolbezoek gaven wij een oordeel over de standaard OP8 Toetsing en afsluiting. Ook deelden we onze bevindingen over de kwaliteitszorg voor wat betreft de toetsing en examinering. In geval van wettelijke tekortkomingen gaven we het bestuur van de school de opdracht deze in de periode van hoor/wederhoor te herstellen.

2.1.2

Analyse

De inrichting van dit themaonderzoek leverde voor elke afdeling drie bronnen van informatie op:

- de ingevulde checklist wettelijke eisen;
- de ingevulde gestandaardiseerde vragenlijst;
- het inspectierapport met daarin het oordeel, de bevindingen en eventuele herstelopdrachten.

Om een antwoord te kunnen geven op onze onderzoeksvragen hebben we met rechte tellingen (i.e., percentages, frequenties) de verzamelde data geanalyseerd. Daar waar we verschillen zagen in de uitkomsten tussen afdelingen en groepen van respondenten (i.e., vaksecties, examensecretarissen, schoolleiders) is met een chi-kwadraattoets getoetst of deze verschillen significant zijn.

3 Uitkomsten van het onderzoek

In dit hoofdstuk beschrijven wij de uitkomsten van het themaonderzoek naar de toetsing en examinering in het voortgezet onderwijs⁴.

3.1 Verlopen de toetsing en examinering in het voortgezet onderwijs zorgvuldig?

Een zorgvuldig verloop van de toetsing en examinering betekent dat het programma van toetsing en afsluiting (PTA) en het examenreglement van de school voldoen aan de wettelijke eisen. Ook hoort bij een zorgvuldig verloop dat het PTA en het examenreglement worden gevolgd bij de uitvoering van de toetsing en examinering.

Op 70 procent van de scholen (73 van de 104) constateerden wij wettelijke tekortkomingen in het verloop van de toetsing en examinering. Voor 60 scholen (58 procent) leidden de tekortkoming(en) tot ten minste één herstelopdracht. Bij de overige 13 scholen (12 procent) ging het om een administratieve omissie en spraken wij met het bestuur en de school af dat zij de tekortkoming eigenstandig herstellen.

Tabel 1. Aantal herstelopdrachten door wettelijke tekortkomingen in het PTA, het examenreglement of de uitvoering ervan.

<i>Tekortkoming</i>	<i>Aantal herstelopdrachten</i>
PTA voldoet niet aan de wet	88 (46%)
PTA wordt niet uitgevoerd zoals vastgelegd	13 (7%)
Examenreglement voldoet niet aan de wet	65 (34%)
Examenreglement wordt niet uitgevoerd zoals vastgelegd	26 (13%)
Totaal aantal herstelopdrachten	192 (100%)

In totaal gaven wij 192 herstelopdrachten vanwege tekortkomingen in het PTA, het examenreglement en/of de uitvoering van de toetsing en examinering (zie Tabel 1). In iets meer dan de helft van de gevallen (53 procent) betrof de herstelopdracht het PTA of de uitvoering van het PTA. Bij 47 procent van de herstelopdrachten ging het om tekortkomingen in het examenreglement of de uitvoering van het examenreglement.

Op 80 procent van de scholen beoordeelden we de standaard OP8 als voldoende. Op 20 procent van de scholen leidden de tekortkomingen in het verloop van de toetsing en examinering tot een onvoldoende oordeel op standaard OP8 Toetsing en afsluiting. Op geen van deze scholen waren de tekortkomingen vergelijkbaar met de aard en omvang van eerdere examenincidenten. Bij deze eerdere examenincidenten was een groot aantal toetsen niet afgenomen en/of stonden deze niet geregistreerd in de cijferadministratie. Bovendien ontbrak een tijdige signalering waardoor leerlingen onvoldoende tijd hadden om de toetsen in te halen en daarmee het schoolexamen tijdig af te ronden. In deze gevallen konden leerlingen geen diploma in ontvangst nemen.

In dit hoofdstuk gaan we nader in op het verloop van de toetsing en examinering in het voortgezet onderwijs.

⁴ Voor de leesbaarheid is in dit hoofdstuk een beperkt aantal tabellen opgenomen. Op verzoek is het technisch rapport, met daarin alle tabellen, beschikbaar.

3.1.1

Veel tekortkomingen in de PTA's, maar verbetering zichtbaar

Op 46 van de 104 scholen (44 procent) voldeed het PTA niet aan de wettelijke eisen. Op 39 scholen (38 procent) was er sprake van tekortkomingen in het PTA die leidden tot één of meer herstelopdrachten. In totaal werden op deze 39 scholen 88 herstelopdrachten gegeven vanwege tekortkomingen in het PTA (zie Tabel 2).

Tabel 2. Aantal herstelopdrachten vanwege wettelijke tekortkomingen in het PTA.

<i>Wettelijke tekortkoming</i>	<i>Aantal herstelopdrachten</i>
De onderdelen van het examenprogramma ((sub)domeinen, eindtermen) staan niet beschreven.	29
Niet alle verplichte onderdelen van het examenprogramma voor het schoolexamen worden getoetst.	22
De inhoud van de onderdelen van het schoolexamen staat niet beschreven.	13
De wijze waarop toetsing plaatsvindt is niet weergegeven.	0
De tijdvakken per toets staan niet weergegeven.	8
De wijze van herkansing per toets is niet weergegeven.	9
De regels voor de wijze waarop het cijfer op het schoolexamen tot stand komt, is weergegeven?	7
Totaal aantal herstelopdrachten	88

De tekortkomingen die leidden tot herstelopdrachten, gingen vooral over het niet (volledig) beschreven staan van de inhoud van de onderdelen van het eindexamenprogramma ((sub)domeinen, eindtermen) en het niet toetsen van alle verplichte onderdelen van het examenprogramma in het schoolexamen. Van de 88 herstelopdrachten die te maken hadden met het PTA, hadden er 51 betrekking op deze twee wettelijke eisen. Dat betekent dat in deze PTA's geen duidelijke relatie gelegd wordt met het examenprogramma, bijvoorbeeld door het niet noemen van de eindtermen of (sub)domeinen. Deze PTA's geven meestal in algemene termen aan waar de inhoud van het schoolexamen betrekking op heeft, zoals: een onderwerp, hoofdstukken uit de methode of een vaardigheid (bijvoorbeeld lezen, presenteren of lassen).

Op 7 scholen werd weliswaar geconstateerd dat in het PTA niet alle onderdelen van het eindexamenprogramma beschreven staan, maar kon de school duidelijk maken om welke onderdelen van het examenprogramma het ging. In deze gevallen is de tekortkoming als administratieve omissie beschouwd en spraken wij met het bestuur en de school af dat zij de tekortkoming eigenstandig herstellen.

Voor het bureauonderzoek zijn de PTA's van het schooljaar 2018-2019 geanalyseerd. Waar mogelijk zijn tijdens het onderzoek op de scholen het PTA en het examenreglement van het schooljaar 2019-2020 betrokken in het onderzoek. Een vergelijking tussen de uitkomsten van het bureauonderzoek en het onderzoek op de scholen laat verbetering zien in de mate waarin het PTA van de scholen voldoet aan de wettelijke eisen.

Tabel 3. Uitkomsten bureauonderzoek: percentage PTA's (schooljaar 2018-2019) dat voldoet aan de wettelijke eisen (N=438).

	% op orde
<i>Wettelijke eisen</i>	
Kan op basis van het PTA vastgesteld worden welke onderdelen van het examenprogramma in het schoolexamen worden getoetst?	49
Worden alle verplichte onderdelen van het examenprogramma voor het SE getoetst?	36
Is de inhoud van de onderdelen van het SE beschreven?	91
Is de wijze waarop toetsing plaatsvindt weergegeven?	89
Zijn de tijdvakken per toets weergegeven?	86
Is de wijze van herkansing per toets weergegeven?	84
Zijn de regels voor de wijze waarop het SE-cijfer tot stand komt weergegeven?	94
<i>Geen wettelijke eisen</i>	
Worden in het PTA (sub)domeinen uit het CE genoemd? (N=192)	82
Worden in het PTA eigen vakonderdelen genoemd? (N=178)	6

Tabel 3 laat zien dat voor 49 procent van de PTA's uit het schooljaar 2018-2019 kon worden vastgesteld welke onderdelen van het examenprogramma in het schoolexamen worden getoetst. Tegelijkertijd laat Tabel 2 (zie vorige pagina) zien dat 29 van de 104 scholen (28 procent) hiervoor een herstelopdracht kregen en bleek dit dus op 75 scholen (72 procent) op orde. Ook zien we dat in 36 procent van de tijdens het bureauonderzoek onderzochte PTA's uit het schooljaar 2018-2019 alle verplichte onderdelen van het examenprogramma zijn opgenomen. Tijdens de schoolbezoeken bleek dit op 82 scholen (79%) op orde - 22 scholen kregen hiervoor een herstelopdracht (zie Tabel 2). Tevens constateren wij dat ruim tachtig procent van de vmbo-afdelingen in het PTA aandacht besteedt aan loopbaanontwikkeling en -begeleiding (LOB). LOB is voor het vmbo een exameneis en moet om die reden terugkomen in het PTA.

Ondanks dat we zien dat het PTA van het schooljaar 2019-2020 op meer scholen voldoet aan de wettelijke eisen dan het PTA van het vorige schooljaar, moeten we ook constateren dat verbetering van de PTA's noodzakelijk is. Immers, ondanks deze verbetering voldoet op een groot aantal scholen het PTA nog niet aan de wettelijke eisen en hebben we hiervoor een groot aantal herstelopdrachten moeten geven.

Nauwelijks eigen vakonderdelen in het schoolexamen

Scholen mogen in hun schoolexamens, naast de verplichte onderdelen uit het examenprogramma, ook onderdelen uit het centraal examen opnemen. De PTA's van het schooljaar 2018-2019 laten zien dat veel scholen (ruim 80 procent) onderdelen uit het centraal examen opnemen in hun schoolexamens. Op de vmbo-afdelingen komen onderdelen uit het centraal examen het vaakst terug. We zien ook dat eigen vakonderdelen, bijvoorbeeld in aansluiting op de visie en identiteit van een school, nauwelijks terugkomen in de PTA's. In de PTA's van het vwo zijn eigen vakonderdelen nog het meest te herkennen.

In de gesprekken met scholen over hun PTA kwamen ook andere onderwerpen aan de orde, zoals: de grote hoeveelheid toetsen in het PTA (en daarmee het herhaaldelijk toetsen van dezelfde onderdelen van het examenprogramma), het toetsen van onderdelen van het centraal examen, de rol van formatief en summatief toetsen en de geringe variatie aan toetsvormen. Uit deze gesprekken blijkt dat veel

scholen bezig zijn met het reduceren van het aantal toetsen in hun PTA. Zij streven ernaar in het PTA enkel summatieve toetsen op te nemen. Als het gaat om het toetsen van onderdelen van het centraal examen, dan geven scholen aan dat zij leerlingen goed willen voorbereiden op het centraal examen. Zij verwijzen hierbij ook regelmatig naar het belang dat gehecht wordt aan een gering verschil tussen de cijfers van het schoolexamen en het centraal examen. Zij lijken er zich niet altijd van bewust dat dit verschil sinds 2016 voor de inspectie geen indicator meer is voor de beoordeling van de onderwijsresultaten.

Onze bevindingen lijken de conclusie van de Commissie Kwaliteit Schoolexaminering te onderschrijven dat scholen de ruimte voor eigen invulling van het schoolexamen beter kunnen benutten. Het lijkt dat scholen onzeker en onwetend zijn over welke ruimte zij hebben om hun schoolexamen zelf invulling te geven.

3.1.2 *Scholen volgen doorgaans hun PTA*

Uit dit themaonderzoek komt naar voren dat scholen in de uitvoering doorgaans het PTA volgen zoals dat is opgesteld voor het examencohort. Wanneer nog niet alle leerlingen de toetsen van de schoolexamens hadden gemaakt, dan had de school hiervoor meestal een legitieme verklaring. De leerling was bijvoorbeeld afwezig door ziekte of het schoolexamen was verplaatst vanwege te veel lesuitval. In deze gevallen kon de school laten zien dat zij met de leerlingen afspraken had gemaakt over het inhalen van gemiste schoolexamens. Wanneer schoolexamens verplaatst werden, dan kon de school ons vertellen wanneer de schoolexamens alsnog zouden plaatsvinden. Dit neemt niet weg dat we tegelijkertijd op verschillende scholen tekortkomingen hebben geconstateerd in de uitvoering van het PTA. Op 13 scholen (13%) is om deze reden een herstelopdracht gegeven. In tegenstelling tot eerdere examenincidenten ging het bij deze 13 scholen om een beperkt aantal toetsen dat nog niet afgenomen was of nog niet geregistreerd stond in de cijferadministratie. Bovendien zorgde tijdige signalering ervoor dat leerlingen voldoende tijd hadden om toetsen in te halen en daarmee het schoolexamen tijdig af te ronden. In geen van de gevallen bestond het risico voor leerlingen niet deel te kunnen nemen aan het centraal examen.

Op enkele scholen waren één of meerdere toetsen van het schoolexamen niet afgenomen, waar dit op grond van het PTA wel verwacht mocht worden. Naast de al genoemde lesuitval, speelde in deze gevallen ook het grote aantal toetsen een rol. We hebben voorbeelden gezien van bijna honderd toetsen in één jaar voor één vak. Het blijkt dat wanneer scholen een groot aantal toetsen hebben opgenomen in hun PTA, het niet altijd lukt ze overeenkomstig het PTA af te nemen. Voor de leerlingen is het dan niet altijd duidelijk of de gemiste schoolexamens alsnog moeten worden gemaakt of dat ze vervallen.

Een aantal malen bleek dat de cijferadministratie van het leerlingvolgsysteem niet op orde was. Soms was de inrichting niet in overeenstemming met het PTA: de cijferadministratie bevatte niet dezelfde hoeveelheid toetsen of 'kolommen' als het aantal toetsen in het PTA. Vaak had dit te maken met een toets in het PTA die in de praktijk uit meerdere subtoetsen bestond die niet in het PTA vermeld stonden. Ook blijkt dat afspraken over de cijferadministratie niet altijd opgevolgd worden door de vaksecties of gaan vaksecties er verschillend mee om. Hierdoor kon het cijfer 1 een heel andere betekenis krijgen dan als maatregel voor onregelmatigheden, of als cijfer voor gemaakt werk - bijvoorbeeld om aan te geven dat leerlingen een toets gemist hadden. Wanneer afspraken over het aangeven van het inhalen of herkansen van toetsen in de cijferadministratie verschillend uitgevoerd worden, maakt dit de uitvoering van de toetsing kwetsbaar en oncontroleerbaar.

3.1.3

Merendeel van de examenreglementen voldoet aan de wet

Het onderzoek op de scholen laat zien dat op 38 scholen (37 procent) het examenreglement niet voldoet aan alle wettelijke eisen. Op 33 scholen (32 procent) leidde dit tot één of meerdere herstelopdrachten. Door tekortkomingen in het examenreglement hebben wij in totaal 65 herstelopdrachten gegeven. Op 5 scholen troffen we tekortkomingen aan die we gezien de aard of omvang als administratieve omissie beschouwden en spraken wij met het bestuur en de school af dat zij de tekortkoming eigenstandig herstellen.

Tabel 4. Aantal herstelopdrachten vanwege wettelijke tekortkomingen in het examenreglement.

<i>Wettelijke tekortkoming</i>	<i>Aantal herstelopdrachten</i>
Het reglement is niet met instemming van de MR vastgesteld	20
Het reglement is niet vóór 1 oktober verstrekt aan de inspectie (en aan de kandidaten)	4
Het reglement vermeldt maatregelen voor onregelmatigheden die niet zijn genoemd in het Eindexamenbesluit VO	17
Het reglement vermeldt niet het adres en de samenstelling van de commissie van beroep	8
Het reglement geeft niet aan of herexamens zijn toegestaan en hoe het cijfer daarvoor wordt bepaald	4
De regels met betrekking tot de organisatie en gang van zaken van het eindexamen staan niet (juist) beschreven	6
Het reglement geeft niet aan dat vmbo-kandidaten van rechtswege recht hebben op herkansing van het vak maatschappijleer uit het algemeen gedeelte bij een cijfer lager dan 6 (vmbo)	6
Totaal aantal herstelopdrachten	65

Zoals Tabel 4 laat zien, hadden 20 herstelopdrachten betrekking op het ontbreken van de instemming van de medezeggenschapsraad (MR) met het examenreglement. Een ander groot deel van de herstelopdrachten had te maken met de maatregelen bij onregelmatigheden die scholen noemen in hun examenreglement. Bij 17 scholen stonden in het examenreglement maatregelen bij onregelmatigheden die niet vermeld staan in het Eindexamenbesluit VO. Maatregelen die de directeur, al dan niet in combinatie, mag treffen in geval van onregelmatigheden zijn: het toekennen van het cijfer 1, het ontzeggen van (verdere) deelname aan een toets, het ongeldig verklaren van de toets, en het bepalen dat het diploma en de cijferlijst slechts kunnen worden uitgereikt na een hernieuwd examen (art. 5 Eindexamenbesluit VO). Andere maatregelen zoals puntenaftrek, het middelen van cijfers of het opnieuw laten maken van een toets met een vooraf bepaald hoogst haalbaar resultaat, mogen niet.

De overige 28 herstelopdrachten gingen in ongeveer gelijke mate over de andere wettelijke eisen zoals het vermelden van het adres en de samenstelling van de commissie van beroep (8 herstelopdrachten) en in het examenreglement aangeven dat vmbo-leerlingen het recht hebben om het schoolexamen maatschappijleer te herkansen (6 herstelopdrachten).

Het onderzoek op de scholen laat zien dat een groter deel van de examenreglementen voldoet aan de wettelijke eisen, dan de bij het bureauonderzoek betrokken examenreglementen van het schooljaar 2018-2019 (zie Tabel 5). Waar slechts 3 procent van de tijdens het bureauonderzoek onderzochte examenreglementen aan alle wettelijke eisen voldoet, blijkt 63 procent tijdens het onderzoek op de scholen op orde. Scholen lijken daarmee hun examenreglementen met succes te hebben verbeterd.

Tabel 5. Uitkomsten bureauonderzoek: percentage examenreglementen (schooljaar 2018-2019) dat voldoet aan de wettelijke eisen (N=105).

	% op orde
<i>Wettelijke eisen</i>	
Het bevoegd gezag heeft het examenreglement met instemming van de MR vastgesteld	16
Het reglement is vóór 1 oktober verstrekt aan de inspectie (en aan de kandidaten)	75
Het reglement vermeldt alléén de maatregelen voor onregelmatigheden als genoemd in het EB	81
Het reglement vermeldt de samenstelling van de commissie van beroep	72
Het reglement vermeldt het adres van de commissie van beroep	80
Het reglement geeft aan of herexamens zijn toegestaan en hoe het cijfer daarvoor wordt bepaald	92
Het reglement geeft aan dat vmbo-kandidaten van rechtswege recht hebben op herkansing van het vak maatschappijleer uit het algemeen gedeelte bij een cijfer lager dan 6 (vmbo)	59
<i>Geen wettelijke eisen</i>	
Het reglement (of PTA) vermeldt de tijdstippen waarop het schoolexamen begint en eindigt	90
Het reglement geeft aan wanneer de beoordeling van het SE uiterlijk bekend wordt gemaakt en omschrijft de beoordelingstermen	77
(VMBO) Wordt het examendossier genoemd in het reglement?	85

Zo zien we in Tabel 5 dat 16 procent van de examenreglementen uit het schooljaar 2018-2019 met instemming van de medezeggenschapsraad is vastgesteld. Op 20 scholen gaven we een herstelopdracht, omdat het examenreglement inderdaad niet met instemming van de medezeggenschapsraad was vastgesteld. Dit betekent dat het examenreglement van 84 (81 procent) van de 104 onderzochte scholen op dit onderdeel wel voldoet. Ook zien we dat meer scholen in hun examenreglement hebben opgenomen dat vmbo-kandidaten het recht hebben op een herkansing van het vak maatschappijleer, dan uit ons bureauonderzoek bleek: 59 procent van de scholen tegenover 94 procent van de scholen zonder herstelopdracht voor dit onderdeel.

We zien ten slotte dat het grootste gedeelte van de examenreglementen aan de niet-wettelijke eisen voldoet. Zo vermelden de meeste examenreglementen de tijdstippen waarop het schoolexamen begint en eindigt. Ook wordt in een groot deel van de examenreglementen van vmbo-afdelingen het examendossier genoemd.

3.1.4 Scholen voeren het examenreglement uit zoals vastgesteld

Leerlingen die daar recht op hebben, krijgen extra faciliteiten

We zien dat leerlingen die vanwege hun handicap recht hebben op extra faciliteiten, deze ook toegekend krijgen. Het gaat dan om extra faciliteiten zoals meer tijd voor een schoolexamen, schoolexamens in grotere letters, een toetslokaal voor overgevoelige leerlingen of het schoolexamen maken op een andere plaats dan de school (bijvoorbeeld thuis, in het ziekenhuis of in de penitentiaire inrichting). Wanneer leerlingen op een afwijkende manier examens afleggen, dan moeten scholen dit melden aan de inspectie (art. 55 Eindexamenbesluit VO). Op drie scholen gaven wij een herstelopdracht vanwege het niet melden van een afwijkende manier

van examinering. Scholen lijken daarmee nauwgezet melding te doen bij de inspectie.

Herexamens verlopen volgens het examenreglement

In hun examenreglement geven scholen aan of herexamens zijn toegestaan en hoe het cijfer daarvoor wordt bepaald. Uit de onderzoeken op de scholen blijkt dat de organisatie en uitvoering van de herexamens meestal zorgvuldig verlopen. Voor betrokkenen is duidelijk wat de afspraken zijn over de herexamens en er wordt op toegezien dat de herexamens volgens het examenreglement verlopen. Wanneer dit niet het geval is, blijkt dat de organisatie en uitvoering bij meerdere personen is belegd waarbij onvoldoende duidelijk is wie welke taken en verantwoordelijkheden heeft.

Scholen zijn vrij in het bepalen van de herkansingsmogelijkheden van het schoolexamen (uitgezonderd het herexamen voor het vak maatschappijleer op het vmbo). Het valt op dat er grote verschillen bestaan tussen scholen in het herkansingsbeleid. Als het gaat om de mate waarin herkansing mogelijk is, zien we ten eerste dat scholen sterk verschillen in het aantal schoolexamens dat per schooljaar herkanst mag worden: een ongelimiteerd aantal herkansingen, een beperkt aantal herkansingen per periode, een beperkt aantal herkansingen per periode per vak of vrijwel geen enkele mogelijkheid tot herkansing. Ten tweede zien we grote verschillen binnen scholen tussen verschillende vakken: vakken waarvan vrijwel geen enkele toets herkansbaar is en vakken waarvan bijna alle toetsen herkansbaar zijn. Ook verschillen scholen sterk in de manier waarop vervolgens het cijfer wordt bepaald: het laatste cijfer, het laagste of hoogste cijfer, het gemiddelde cijfer van de twee pogingen of een gewogen gemiddelde waarbij de eerste of tweede poging zwaarder meeweegt.

In het examenreglement geeft de school aan welke herkansingsmogelijkheden leerlingen hebben. Het PTA geeft vervolgens per vak aan welke toetsen wel of niet herkansbaar zijn. De bedoeling van de herkansingsmogelijkheden zoals vastgelegd in het examenreglement blijkt niet altijd te stroken met het PTA. Zo zien we examenreglementen die aangeven dat leerlingen elke toets van het schoolexamen kunnen herkansen, maar het PTA vervolgens aangeeft dat vrijwel geen enkele toets herkansbaar is. Of het examenreglement geeft juist aan dat leerlingen jaarlijks één toets van het schoolexamen mogen herkansen en het PTA laat tegelijkertijd zien dat vrijwel alle schoolexamens herkansbaar zijn. Opvallend is dat wanneer we hierover met de scholen spreken, de betrokkenen nauwelijks argumenten of hun visie kunnen aandragen voor hun herkansingsbeleid. Daarnaast hebben betrokkenen zelden zicht op de onbedoelde effecten van het herkansingsbeleid. Zo ontbreekt bij leerlingen vaak een prikkel om de leerstof alsnog te gaan beheersen wanneer herkansing na een onvoldoende niet mogelijk is.

Informerende inspectie bij opleggen maatregel niet altijd bekend bij scholen

De afhandeling van onregelmatigheden maakt eveneens onderdeel uit van het examenreglement. Het gaat dan om ongeoorloofd verzuim of te laat komen tijdens het schoolexamen en onregelmatigheden, zoals spieken, plagiaat bij werkstukken of het gebruik van de smartphone tijdens het schoolexamen. Wanneer de directeur een leerling een maatregel oplegt, dan moet de inspectie hierover worden geïnformeerd. Dit gebeurt niet altijd. Dat komt meestal doordat de examensecretaris van de school niet op de hoogte is van de wettelijke verplichting maatregelen te melden bij de inspectie. Vanwege het niet melden van een opgelegde maatregel ontvingen 13 scholen (13 procent) een herstelopdracht.

Opvallend is dat scholen verschillend omgaan met onregelmatigheden. Zo zijn er scholen die hun leerlingen in beginsel geen strafmaatregel opleggen, maar een waarschuwing geven. Op deze scholen mogen de leerlingen het schoolexamen bijvoorbeeld herkansen of afmaken. Bij een tweede of derde onregelmatigheid treft de school daadwerkelijk een maatregel.

3.2 Bewaken besturen en scholen een zorgvuldig verloop van de toetsing en examinering?

Besturen en scholen moeten vanuit een stelsel van kwaliteitszorg de kwaliteit van het onderwijsproces bewaken en bevorderen. Als het gaat om de toetsing en examinering, dan maakt dit op bijna 80 procent van de scholen onderdeel uit van het stelsel van kwaliteitszorg. Op een vijfde van de scholen is dit in onvoldoende mate het geval. Deze scholen lopen het risico dat zij het verloop van de toetsing en examinering onvoldoende bewaken. Op 16 scholen (15 procent) bleef de bewaking van de kwaliteit van de organisatie, de gang van zaken en de toetsen van het eindexamen dusdanig in gebreke dat deze scholen een herstelopdracht ontvingen. Om deze reden kregen ook twee besturen een herstelopdracht.

Hoewel de meeste scholen bewaken dat het PTA en examenreglement voldoen aan de wettelijke eisen en ze deugdelijk worden uitgevoerd, zien we dat deze kwaliteitsbewaking vooral een administratief proces is. Er is weinig aandacht voor de (inhoudelijke) kwaliteit van de schoolexaminering. Dat verklaart wellicht waarom wij ondanks de kwaliteitsbewaking een groot aantal tekortkomingen in het PTA, het examenreglement en de uitvoering vaststellen.

Kwaliteitsbewaking door scholen

3.2.1 Scholen bewaken dat het PTA voldoet aan de wet

Ons onderzoek laat zien dat driekwart van de scholen nagaat of het PTA voldoet aan de wettelijke eisen. Het gaat er dan om dat alle verplichte onderdelen worden getoetst, de onderdelen van de schoolexamens aansluiten op de eindtermen en de examenvorm aansluit op de inhoud en het niveau van het schoolexamen. Vrijwel alle scholen maken gebruik van de (bijgestelde) checklist van de VO-raad om na te gaan of het PTA voldoet aan de wettelijke eisen.

Vaksecties eerstverantwoordelijken voor de PTA's

Uit Tabel 6 (zie volgende pagina) blijkt dat binnen de school het hoofdzakelijk de vaksecties en individuele docenten zijn die de kwaliteit van het PTA bewaken. Dat geven zowel de examensecretaris en schoolleiding als de vaksecties zelf aan. Het houdt in dat op het merendeel van de scholen de vaksecties zowel het PTA opstellen alsook nagaan of de inrichting ervan deugdelijk is.

Om de kwaliteit van het PTA te kunnen bewaken, geven de docenten van de vaksecties aan dat zij regelmatig onderling overleg hebben over het PTA. Ook raadpleegt een deel van de docenten vakcollega's van een andere vestiging of een andere school binnen hetzelfde bestuur.

Tabel 6. Bewaking door scholen (N=104) van de kwaliteit van het PTA.

Wie bewaakt binnen de school of... (in %)	Directeur	Afd. leider	Examen-secr.	Secties	Docenten	Anders	Niemand
alle verplichte onderdelen worden getoetst?	13	35	54	67	68	6	1
de onderdelen van de PTA-toets aansluiten op de eindtermen?	8	20	28	71	79	4	1
de examenvorm aansluit op de inhoud van de PTA-toets?	6	14	14	65	73	1	5
de examenvorm aansluit op het niveau van de PTA-toets?	6	14	12	65	70	0	6

N.B. In de tabel zijn de antwoorden van de examensecretarissen opgenomen. Deze wijken niet significant af van de schoolleiding en vaksecties.

Rol examensecretaris beperkt zich tot administratieve procedures

Als het erom gaat of alle verplichte onderdelen worden getoetst en de onderdelen van het schoolexamen aansluiten op de eindtermen, dan geeft ongeveer een derde tot de helft van de scholen aan dat ook de examensecretaris hierin een rol speelt. Dit houdt meestal in dat de examensecretaris het PTA van de vaksecties ontvangt, het bekijkt en zo nodig feedback geeft. De kwaliteitsbewaking door de examensecretaris beperkt zich daarmee meestal tot administratieve procedures. Weinig examensecretarissen gaan systematisch na of voor alle vakken het PTA de verplichte onderdelen van het examenprogramma bevat en of de inhoud van de schoolexamens aansluit op de vermelde eindtermen.

Rol schoolleiding in kwaliteitsbewaking PTA zeer beperkt

Bij de kwaliteitsbewaking van het PTA speelt ook de schoolleiding enigszins een rol, vooral als het gaat om de afdelingsleider (of teamleider). Zoals Tabel 6 laat zien, let op ongeveer een derde van de scholen de afdelingsleider er mede op of de verplichte onderdelen zijn opgenomen in het PTA. De directeur van de school opereert meer op afstand als het gaat om het bewaken van de kwaliteit van het PTA. Uit de gesprekken blijkt dat de directeur in hoge mate afgaat op de bevindingen van de examensecretaris en afdelingsleider. Daarmee lijken niet alle schooldirecteuren zich bewust van hun verantwoordelijkheid voor de schoolexamens. Daarnaast zijn het vaak de schooldirecteuren die het bestuur informeren over het verloop van de schoolexamens. Dit kan een risico vormen voor het bestuurlijke toezicht op het verloop van de schoolexamens, gezien de rol van de schooldirecteuren in het proces van kwaliteitsbewaking.

Methodetoetsen en oude centraal examens als basis voor de schoolexamens

In het PTA geeft een school voor elke toets van het schoolexamen aan welke onderdelen van het examenprogramma worden afgedekt. Wij zijn niet nagegaan in welke mate de toets daadwerkelijk de genoemde onderdelen afdekt. Wel hebben wij gevraagd hoe scholen aan de inhoud van hun schoolexamens komen. Het blijkt dat bijna alle scholen hiervoor gebruikmaken van toetsen of toetsopgaven uit de

methoden (soms aangevuld met zelf opgestelde vragen) en opgaven van oude centraal examens. Ongeveer 80 procent maakt ook gebruik van opgaven uit eerder afgenomen schoolexamens. Examenbundels en Cito-toetsen worden minder vaak gebruikt; die laatstgenoemde alleen bij de moderne vreemde talen voor het toetsen van de luistervaardigheid. Soms maken docenten gebruik van het internet voor het opstellen van schoolexamens.

3.2.2

Bewaken uitvoering PTA

Ons onderzoek laat zien dat 88 procent van de scholen bewaakt dat leerlingen alle PTA-toetsen hebben gemaakt voordat ze de cijfers in Bron invoeren en 75 procent van de scholen bewaakt dat het PTA deugdelijk wordt uitgevoerd. Een deugdelijke uitvoering omvat de kwaliteit van de toetsen, het nakijken en beoordelen van gemaakte toetsen en de evaluatie van de schoolexaminering. Uit de gesprekken blijkt dat de kwaliteitsbewaking zich vooral richt op de organisatie en de gang van zaken rondom de schoolexamens. Borging van de (inhoudelijke) kwaliteit van bijvoorbeeld de toetsen van de schoolexamens, vindt nauwelijks plaats.

Opvallend is dat vaksecties meestal meer manieren noemen waarop een deugdelijke uitvoering van het PTA wordt bewaakt dan de examensecretarissen en schoolleidingen noemen. Mogelijk heeft dit te maken met de taken en verantwoordelijkheden die bij de vaksecties liggen en hun 'nabijheid' bij het proces van schoolexaminering.

Controle op cijferadministratie versterkt sinds examenincidenten

Veel scholen gaven aan dat zij sinds de eerdere examenincidenten vaker nagaan of de cijferadministratie op orde is. Op die manier proberen ze te voorkomen dat te laat ontdekt wordt dat leerlingen niet alle toetsen van het schoolexamen hebben gemaakt. De kwaliteitsbewaking dat leerlingen alle toetsen van het schoolexamen hebben gemaakt voordat de cijfers in Bron worden ingevoerd, vindt op een aantal manieren plaats. Het overgrote merendeel van de scholen (ongeveer 90 procent) doet dit door een regelmatige controle van de cijferadministratie. Scholen gaan daarmee na van welke toetsen en welke leerlingen cijfers ontbreken die volgens het PTA wél geadministreerd hadden moeten zijn. Ook stelt het merendeel van de scholen (ongeveer 70 procent) periodiek een overzicht op van leerlingen die nog toetsen moeten inhalen. Ongeveer de helft van de scholen heeft afspraken over codes in de cijferadministratie voor het inhalen van toetsen, zoals de codes INH of een *. Ondanks de kwaliteitsbewaking door scholen van de cijferadministratie blijkt dat op 13 scholen (13 procent) de cijferadministratie zodanige hiaten vertoonde dat deze scholen de opdracht kregen de cijferadministratie op orde te maken. In deze gevallen ontbraken cijfers doordat niet alle toetsen conform het PTA waren afgenomen of de resultaten ervan nog niet geregistreerd. De omvang van de hiaten was echter niet vergelijkbaar met eerdere examenincidenten.

In aanvulling op de controle van de cijferadministratie geven veel scholen aan dat zij leerlingen en docenten een 'akkoordverklaring' laten tekenen voor de cijfers voor de schoolexamens, voordat de cijfers in Bron worden ingevoerd. Scholen vertrouwen er daarbij op dat leerlingen en docenten zelf in de gaten houden dat de cijfers in de cijferadministratie overeenkomen met de feitelijk gegeven cijfers. Uit de gesprekken blijkt dat een klein deel van de scholen ervoor kiest om het proces van cijfers geven (door de docenten) en cijfers invoeren (door bijvoorbeeld de leerlingadministratie) te scheiden.

Bewaken van de toetskwaliteit staat nog in de kinderschoenen

Om de kwaliteit van de toetsen te bewaken, geeft ongeveer de helft van de scholen aan dat zij hiervoor eigen criteria gebruiken voor de opbouw en lay-out van de

toetsen. Een derde van de scholen maakt gebruik van criteria waaraan de opgaven toets- en taaltechnisch moeten voldoen. Een kwart van de scholen meldt criteria te gebruiken voor de vorm van de opgaven.

Scholen hebben nauwelijks afspraken over de kwaliteit van de toetsen; ze vertrouwen op de deskundigheid van de vaksecties. Vaksecties gaan op hun beurt ervan uit dat de gebruikte methodetoetsen voldoen aan gangbare criteria voor toetskwaliteit, zoals betrouwbaarheid en validiteit. Wel geeft een klein deel van de scholen aan dat zij bij de constructie van toetsen uitgaan van modellen als RTTI⁵ en OBIT⁶. Zo zorgen zij voor een variatie in de vorm en het (vaardigheids)niveau van de vragen van een toets. Toch blijkt dat binnen scholen vaksecties onderling verschillen in het gebruik van deze modellen bij de toetsconstructie.

Een mogelijkheid om de kwaliteit van toetsen te bewaken, is het gebruikmaken van toetsmatrijzen. In een toetsmatrijs kan bijvoorbeeld staan welke eindtermen in een toets worden afgetoetst, welke leerstofonderdelen in de toets worden onderscheiden en welk (vaardigheids)niveau de opgaven moeten hebben. Toetsmatrijzen worden echter nauwelijks door scholen gebruikt om de kwaliteit van de toetsen te bewaken.

Besturen en scholen zijn verantwoordelijk voor de eindexamens. Daarbij gaat het ook om de kwaliteit van de toetsen van het schoolexamen. We constateren dat scholen over de kwaliteit van deze toetsen nauwelijks afspraken hebben gemaakt. Bovendien, zo hebben we hiervoor geconstateerd, beperkt de kwaliteitsbewaking van het schoolexamen zich hoofdzakelijk tot de administratieve procedures. Hierdoor ontbreekt het bij besturen en scholen aan het zicht op de kwaliteit van de toetsen van het schoolexamen. Een toenemend aantal scholen en besturen – met name besturen met zowel mbo- als vo-instellingen – beschouwt deze situatie als onwenselijk. Zij gaven aan om die reden te (gaan) werken met toetsexperts of toetsconstructeurs: speciaal hiervoor opgeleide mensen in de organisatie die de kwaliteit van de toetsen bewaken en waar nodig zorgen voor verbetering.

Secties bewaken het zorgvuldig nakijken en beoordelen van toetsen

Scholen zorgen er op verschillende manieren voor dat het nakijken en beoordelen van de toetsen zorgvuldig gebeurt. Op meer dan de helft van de scholen gebruikt de sectie een antwoordmodel en beoordelingsvoorschrift bij het nakijken van de toetsen. Op een kwart van de scholen zijn er ook afspraken gemaakt waaraan een antwoordmodel en beoordelingsvoorschrift moet voldoen. Een derde tot ongeveer de helft van de scholen heeft criteria voor het opstellen van de (voorlopige) cesuur. Op ongeveer een kwart van de scholen geeft de vaksectie eerst punten en stelt na de definitieve cesuur het cijfer voor de toets vast. Op een klein deel van de scholen kijken docenten (steekproefsgewijs) het gemaakte werk van een collega na om ervoor te zorgen dat de beoordeling zorgvuldig gebeurt.

Evaluatie schoolexamens vooral gericht op toetsresultaten

Wij zijn ook nagegaan of en hoe scholen de schoolexaminering evalueren. Op ongeveer de helft van de scholen gebeurt dit door evaluatie van het afnameproces en het uitgevoerde PTA. De helft van de scholen bespreekt de nagekeken toetsen met hun leerlingen. In veel minder gevallen leiden de evaluaties van de schoolexaminering tot verbeterdoelen voor de gehele toetsing en examinering. Ongeveer 10 procent van de scholen gaat na of eerdere verbeterdoelen zijn behaald. De evaluaties vinden ook vooral mondeling plaats. De uitkomsten ervan worden nauwelijks vastgelegd. Uit de gesprekken blijkt verder dat veel scholen in hun

⁵ RTTI staat voor: Reproductie, Toepassing in een bekende situatie, Toepassing in een nieuwe situatie en Inzicht.

⁶ OBIT staat voor Onthouden, Begrijpen, Integreeren en Toepassen.

evaluatie van de schoolexaminering vooral stilstaan bij de resultaten van de schoolexamens en het verschil daarvan met de uitkomsten van het centraal examen.

3.2.3

Scholen bewaken de kwaliteit van het examenreglement

Van de scholen bewaakt 85 procent of het examenreglement voldoet aan de wettelijke eisen. Hiervoor maken vrijwel alle scholen gebruik van de checklist van de VO-raad. Het blijkt dat vooral de examensecretaris van de school een belangrijke rol heeft in de kwaliteitsbewaking van het examenreglement. Op ongeveer driekwart van de onderzochte scholen geeft de examensecretaris aan jaarlijks te controleren of het examenreglement voldoet. Op minder dan de helft van de scholen gebeurt dit, vaak in samenspraak met de examensecretaris, ook door de schoolleiding. Op bijna de helft van de scholen zorgt het bestuur voor een deugdelijk examenreglement. Vaak gaat het hier om een bestuursbreed examenreglement. Scholen geven hier op onderdelen hun eigen invulling aan, bijvoorbeeld als het gaat om het inhalen en herkansen van toetsen van het schoolexamen.

De rol van de medezeggenschapsraad blijkt beperkt: op ongeveer een kwart van de scholen gaat deze na of het examenreglement voldoet. Op ongeveer de helft van de scholen zorgt het bestuur voor een deugdelijk examenreglement. Scholen hebben de ruimte om een aantal zaken in dit bestuursbrede examenreglement aan te passen, zoals de afhandeling van onregelmatigheden en de herkansingsregeling.

3.2.4

Bewaken uitvoering examenreglement

Over het algemeen bewaken scholen dat de schoolexamens verlopen volgens het examenreglement. Volgens onze inspecteurs bewaakt 97 procent van de scholen dat leerlingen met een handicap of ernstige ziekte de extra faciliteiten krijgen waarop zij volgens het examenreglement recht hebben. Bijna 90 procent van de scholen bewaakt of het herkansen van de schoolexamens volgens het examenreglement verloopt. Meer dan 80 procent bewaakt dat de afhandeling van de onregelmatigheden zorgvuldig verloopt. De cijfers laten zien dat scholen de organisatie en gang van zaken rondom de schoolexamens goed bewaken.

Leerlingen die daar recht op hebben, krijgen extra faciliteiten

Om te bewaken dat leerlingen die daar recht op hebben extra faciliteiten toegekend krijgen, is er vaak sprake van een samenspel tussen mentoren, ondersteuningsfunctionarissen en de examensecretaris. De mentor heeft daarbij een signalerende functie. Deze communiceert met de ondersteuningsfunctionarissen over de mogelijkheid voor extra faciliteiten. De ondersteuningsfunctionarissen adviseren de examensecretaris hierover, of nemen zelf een besluit en communiceren hierover naar de examensecretaris. De leerlingen die recht hebben op extra faciliteiten ontvangen vaak een pas of verklaring. Die moeten ze meenemen naar het schoolexamen. De surveillant weet zo welke leerlingen op welke extra faciliteiten recht hebben. Daarnaast ontvangen de surveillanten van de examensecretaris meestal een lijst met leerlingen die recht hebben op extra faciliteiten.

Beleid herkansingen loopt uiteen

Zoals we eerder opmerkten, verlopen de organisatie en uitvoering van de herexamens over het algemeen zorgvuldig. Alleen de manier waarop scholen bewaken dat het zorgvuldig verloopt, loopt nogal uiteen. Op een deel van de scholen mogen leerlingen geen enkel schoolexamen herkansen. Op scholen waar herkansen wel mogelijk is, zijn de procedures ervan voor alle betrokkenen duidelijk. Meestal vinden de herkansingen op vaste momenten in het jaar plaats, waar leerlingen zich via het administratiesysteem van de school voor inschrijven. De school bewaakt op deze manier of de herkansingen volgens de procedures verlopen. De coördinatie van

de herkansingen ligt meestal in handen van de examensecretaris en de individuele docent.

Examensecretaris bewaakt afhandeling onregelmatigheden

Op ongeveer 75 procent van de scholen is het de examensecretaris die bewaakt of de afhandeling van onregelmatigheden verloopt volgens het examenreglement. Op ruim de helft van de scholen hebben ook de directeur en afdelingsleider (of teamleider) hierin een rol. Dit houdt in dat de surveillant de examensecretaris informeert over de onregelmatigheid. Na een procedure van hoor- en wederhoor brengt deze een advies uit aan de directeur over de te nemen strafmaatregel. De examensecretaris bewaakt dat leerlingen en ouders op de juiste manier worden geïnformeerd over de genomen strafmaatregelen en dat zij gewezen worden op hun recht om in beroep te gaan. Toch verloopt de afhandeling niet altijd overeenkomstig het examenreglement. Het komt voor dat docenten zelf een strafmaatregel toepassen. Of de leerling (en ouders) worden onvoldoende geïnformeerd over de beroepsmogelijkheid, of de inspectie wordt niet geïnformeerd over de toepassing van een strafmaatregel.

3.2.5

Signalering tekortkomingen blijft achter op kwart van de scholen

Op bijna driekwart van de scholen waarborgt het stelsel van kwaliteitszorg een tijdige signalering van tekortkomingen in de toetsing en examinering. Het gaat er hierbij om, dat scholen periodiek controleren of leerlingen aan alle voorwaarden voldoen om deel te mogen nemen aan het centraal examen. Ook moet er periodiek gecontroleerd worden of de schoolexamens werkelijk de eindtermen op inhoud en niveau toetsen. Op een even groot deel van de scholen waarborgt het stelsel van kwaliteitszorg in het geval van tekortkomingen het nemen van effectieve maatregelen. Hier gaat het er bijvoorbeeld om dat de school aantoonbaar herstelacties uitvoert die voorkomen dat leerlingen onterecht deelnemen aan het centraal examen.

Het bovenstaande betekent ook dat op een kwart van de scholen een reëel risico bestaat dat tekortkomingen niet (tijdig) worden gesignaleerd. Dit lijkt onze bevinding te onderschrijven dat de kwaliteitsbewaking vooral gericht is op het administratief proces.

Kwaliteitsbewaking door besturen

3.2.6

Besturen vertrouwen voor de kwaliteitsbewaking op hun scholen

Wij spraken met de 64 besturen van de onderzochte scholen over de manier waarop zij de kwaliteit van de toetsing en examinering bewaken. Het vaakst geven bestuurders aan dat zij ervoor zorgen dat het examenreglement en de PTA's van hun scholen voldoen aan de wettelijke eisen (64 procent respectievelijk 55 procent van de besturen). Ongeveer de helft van de besturen doet dit onder meer door het opstellen van een bestuursbreed examenreglement. Bijna een derde van de besturen stelt kwaliteitscriteria op waar het examenreglement en de PTA's van de scholen aan moeten voldoen. Het gaat daarbij nauwelijks om eigen kwaliteitscriteria in aanvulling op de wettelijke eisen. Het valt op dat slechts een vijfde van de besturen kwaliteitscriteria heeft opgesteld voor het examineringsproces; dit wordt overgelaten aan de scholen. Ook doet een derde van de besturen niets om de kwaliteit van de toetsing en examinering op de scholen te waarborgen.

De gesprekken met de besturen maken vooral duidelijk dat zij in hoge mate vertrouwen op hun scholen. Besturen en scholen voeren het gesprek over de toetsing en examinering, maar besturen verzamelen bijna nooit zelf hun informatie,

door bijvoorbeeld PTA's te bekijken of steekproefsgewijs de cijferadministratie te bestuderen. Besturen varen op de informatie die zij krijgen van hun schooldirecteuren. Met het oog op de kwetsbaarheden in de kwaliteitsbewaking door de scholen is het de vraag of dit verstandig is. Ook blijkt dat zij regelmatig niet op de hoogte zijn van tekortkomingen in de toetsing en examinering op hun school. Een deel van de besturen is zich bewust van de beperkingen in de eigen kwaliteitsbewaking. Deze besturen zetten daarom in op het laten doen van audits. Daarnaast stimuleren ze de uitwisseling tussen scholen over de toetsing en examinering en stellen ze bestuursbreed toetsbeleid op.

3.2.7 *Signalering van tekortkomingen ook bij besturen kwetsbaar*

Voor driekwart van de besturen geldt dat toetsing en examinering onderdeel uitmaken van het bestuurlijke stelsel van kwaliteitszorg. Bij ongeveer 60 procent van de besturen waarborgt het stelsel van kwaliteitszorg in voldoende mate dat tekortkomingen tijdig gesignaleerd worden en zo nodig effectieve maatregelen worden genomen.

Ongeveer de helft van de besturen geeft aan dat zij in staat zijn om tekortkomingen in het examenreglement en de PTA's te constateren. Een veel kleiner deel van de besturen – ongeveer 20 procent - zegt ook tekortkomingen in de uitvoering van het examenreglement en de PTA's te signaleren. Denk hierbij aan een onjuiste afhandeling van onregelmatigheden, of het niet volgen van de regels bij het herkansen van toetsen. Ook hiervoor geldt, dat besturen erop vertrouwen dat bij mogelijke tekortkomingen hun scholen hen daarover informeren.

Een deel van de besturen neemt tijdig effectieve maatregelen in geval van onregelmatigheden. Bij ongeveer een derde van de besturen gaat het dan om maatregelen die voorkomen dat leerlingen onterecht deelnemen aan het centraal examen of een onterechte beoordeling krijgen op de PTA-toets. Een derde van de besturen geeft aan dat zij erop vertrouwen dat de school de juiste maatregelen neemt.

Ons onderzoek laat zien dat een kwart van de scholen zelf onvoldoende in staat is om tijdig tekortkomingen te signaleren en effectieve maatregelen te treffen. Bij een aanzienlijk deel van de besturen maken de toetsing en examinering onderdeel uit van hun stelsel van kwaliteitszorg, maar toch vertrouwen zij over het algemeen op de kwaliteitsbewaking door de scholen. Ook als het gaat om het signaleren van tekortkomingen en het op tijd nemen van effectieve maatregelen.

3.3 **Welke visie hebben besturen op toetsing en examinering?**

Veel besturen zijn onlangs gestart met de ontwikkeling van hun visie op de toetsing en examinering, zo blijkt uit de gesprekken met de besturen. Ondanks de verschillen tussen de besturen in hun visie op de toetsing en examinering, maken de gesprekken ook een aantal overeenkomsten duidelijk. Deze geven we hier kort weer.

Vrijwel alle besturen vinden dat de toetsdruk voor leerlingen te hoog is. Daarmee moet het aantal PTA-toetsen volgens hen omlaag. Bijna altijd noemen besturen in één adem dat zij inzetten op meer formatieve toetsing, buiten het PTA om. Dit komt volgens veel besturen de kwaliteit van het onderwijs ten goede, doordat er minder onderwijstijd nodig is voor toetsing en examinering. In dit kader noemt een aantal besturen ook het afsluitende karakter van het schoolexamen: een eindterm hoeft niet bij herhaling getoetst te worden.

Besturen werken eraan om hun visie op toetsing en examinering af te stemmen op hun visie op onderwijzen en leren. Dit sluit aan op de oproep van onder meer de Commissie Kwaliteit Schoolexaminering om de ruimte voor de eigen visie op het schoolexamen meer te benutten. Uit de gesprekken blijkt dat een redelijk groot aantal besturen toewerkt naar meer gepersonaliseerd onderwijs; onderwijs dat meer rekening houdt met verschillen tussen leerlingen. Gepersonaliseerd onderwijs vraagt om maatwerktrajecten in de schoolexaminering, vinden deze besturen. Immers, zo redeneren zij, niet alle leerlingen beheersen op hetzelfde moment dezelfde onderdelen van het examenprogramma.

Maatwerktrajecten in de schoolexaminering zijn geen sinecure. Ze vragen om veel deskundigheid en een goede kwaliteitsbewaking en doen een groot beroep op de organisatie van de schoolexamens. De uitkomsten van ons onderzoek laten zien dat deze randvoorwaarden niet als vanzelfsprekend aanwezig zijn bij alle besturen en scholen. Ook niet als het gaat om de schoolexaminering van groepen leerlingen. Maatwerk lijkt daarmee nog niet voor alle besturen en scholen de eerstvolgende stap om de schoolexaminering te verbeteren.

Visie nog in ontwikkeling

Zoals gezegd bevinden veel besturen zich in een vroeg stadium van visieontwikkeling op het terrein van toetsing en examinering. Dat blijkt ook uit de antwoorden die besturen geven op de vraag hoe zij hun visie op toetsing en examinering realiseren. Ongeveer de helft van de besturen is nog niet bezig met de realisatie en is onlangs gestart met de beleidsontwikkeling. Ongeveer de helft van de besturen geeft aan dat de visie op toetsing en examinering onderdeel uitmaakt van het strategisch beleid van het bestuur. Bij een derde van de besturen maakt de visie al onderdeel uit van het stelsel van kwaliteitszorg en de (prestatie)afspraken tussen het bestuur en de schoolleiding.

4 Conclusies

Dit themaonderzoek heeft geleid tot een landelijk indicatief beeld van de toetsing en examinering in het voortgezet onderwijs. Twee hoofdvragen stonden centraal:

1. Verlopen de toetsing en examinering in het voortgezet onderwijs zorgvuldig?
2. Bewaken besturen en scholen een zorgvuldig verloop van de toetsing en examinering?

In aanvulling op de twee hoofdvragen betrokken wij in dit onderzoek ook de vraag welke visie besturen hebben op de toetsing en examinering. We sloten daarmee aan op de bevinding van de Commissie Kwaliteit Schoolexaminering dat besturen en scholen weinig gebruikmaken van de ruimte voor een eigen invulling van de schoolexamens.

In dit hoofdstuk beantwoorden wij de hoofdvragen en staan wij ook stil bij de visie van besturen op de toetsing en examinering. In het volgende hoofdstuk doen we op grond van onze conclusies een aantal aanbevelingen.

4.1 Verlopen de toetsing en examinering in het voortgezet onderwijs zorgvuldig?

Toetsing en examinering verlopen niet zorgvuldig genoeg

De toetsing en examinering verlopen onvoldoende zorgvuldig. Op 73 van de 104 onderzochte scholen constateren wij wettelijke tekortkomingen in het programma van toetsing en afsluiting (PTA), het examenreglement of de uitvoering van de toetsing en examinering. Op 60 scholen leiden deze wettelijke tekortkomingen tot één (en vooral) meerdere herstelopdrachten. Op bijna de helft van de scholen vertoont het PTA wettelijke tekortkomingen en op meer dan een derde van de scholen voldoet het examenreglement niet. Ook verloopt de uitvoering op bijna een derde van de scholen niet zorgvuldig. Op een vijfde van de scholen waren de tekortkomingen van dien aard dat wij er de standaard OP8 Toetsing en afsluiting als onvoldoende beoordeelden. Meestal had dit te maken met een onvoldoende verantwoording in het PTA over het examenprogramma en tekortkomingen in de uitvoering van het PTA of examenreglement. Niettemin, op geen van deze scholen waren de tekortkomingen vergelijkbaar met de aard en omvang van eerdere examenincidenten. Evenmin liepen leerlingen het risico niet te kunnen deelnemen aan het centraal examen.

Op veel scholen tekortkomingen in de toetsing en examinering

Onze bevindingen laten zien dat er op veel scholen tekortkomingen zijn in de toetsing en examinering. Daarmee wijken onze bevindingen en conclusies op dit punt af van wat de Commissie Kwaliteit Schoolexaminering eerder concludeerde in haar rapportage. De commissie concludeerde dat zij geen aanwijzingen heeft gevonden voor grootschalige onregelmatigheden bij de uitvoering van de schoolexamens. Ook kwam zij tot de conclusie dat de schoolexaminering op individuele scholen doorgaans goed gaat. Het kan zijn dat de verschillen in doelen, opzet en omvang van de onderzoeken het verschil kunnen verklaren.

Scholen en besturen werken aan versterking van de toetsing en examinering
Sinds het examenincident in 2018 werken bijna alle besturen en scholen in het voortgezet onderwijs aan de versterking van de toetsing en examinering in hun eigen organisatie. Hiervoor gebruiken zij de checklists van de VO-raad. Onze bevindingen laten zien dat de verbetermaatregelen van de besturen en scholen, en de ondersteuning door onder meer de VO-raad, tot verbeterde PTA's en examenreglementen hebben geleid. Zo voldoen aanzienlijk meer PTA's en examenreglementen van het schooljaar 2019-2020 aan de wettelijke eisen dan dezelfde documenten van het schooljaar 2018-2019. Het aantal herstelopdrachten voor de nieuwste PTA's en examenreglementen ligt namelijk lager dan wat op grond van de uitkomsten van het bureauonderzoek van de eerdere PTA's en examenreglementen verwacht mocht worden.

Toch moeten we concluderen dat, ondanks de zichtbare verbeteringen, de toetsing en examinering op veel scholen nog niet op orde zijn. Daarvoor zien we te veel tekortkomingen in de toetsing en examinering. Een belangrijke verklaring hiervoor ligt in de kwaliteitsbewaking van de toetsing en examinering door de scholen en besturen zelf.

4.2 Bewaken besturen en scholen een zorgvuldig verloop van de toetsing en examinering?

Kwaliteitsbewaking van de schoolexamens is kwetsbaar

Besturen en scholen bewaken in onvoldoende mate het verloop van de toetsing en examinering. Op 70 procent van de scholen constateren wij wettelijke tekortkomingen. Op bijna 60 procent van de scholen leidde dit in totaal tot meer dan 190 herstelopdrachten. Op een vijfde van de scholen en bij een kwart van de besturen maakt het verloop van de toetsing en examinering te weinig onderdeel uit van het stelsel van kwaliteitszorg. Op deze scholen bestaan er risico's op ernstige tekortkomingen in de uitvoering van het eindexamen. Dit is ook het geval bij 2 besturen.

Kwaliteitsbewaking blijft beperkt tot administratieve procedures

We constateren dat het merendeel van de besturen en scholen de kwaliteit van de toetsing en examinering wel bewaken, maar dat deze zich beperkt tot administratieve procedures op de belangrijkste documenten en de cijferadministratie. Bijvoorbeeld of vaksecties voor hun deel van het PTA gebruikmaken van het format van de school en hun deel van het PTA op tijd aanleveren bij de examensecretaris. Een controle op de inhoud van de PTA's ontbreekt. Men vertrouwt hier op de deskundigheid van de vaksecties en individuele docenten. We zien dit ook terug bij het nakijken en beoordelen van gemaakte toetsen van het schoolexamen. Het (steekproefsgewijs) bekijken van nagekeken werk door bijvoorbeeld een tweede corrector, vindt nauwelijks plaats.

Ook als het gaat om de cijferadministratie blijft de kwaliteitsbewaking vooral beperkt tot administratieve procedures. Bijvoorbeeld of de PTA-toetsen volgens het PTA zijn afgenomen en de cijfers in de administratie zichtbaar zijn. Er wordt nauwelijks nagegaan of de cijfers 1.0 en 1.1 terecht zijn gegeven en de juiste betekenis hebben. In het geval van openstaande toetsen weten examensecretarissen vaak niet de reden hiervoor en op welk moment de toets wordt ingehaald. We zien ook dat naarmate vakken meer toetsen opnemen in hun PTA, het risico op openstaande toetsen groter wordt. Een groot aantal toetsen in het PTA leidt daarnaast ook tot een grotere registratielast en minder overzicht of het PTA juist wordt uitgevoerd.

Weinig zicht op de eigen tekortkomingen

Doordat de kwaliteitsbewaking beperkt blijft tot administratieve procedures, hebben besturen en scholen onvoldoende zicht op de eigen kwaliteit van de toetsing en examinering. Hierdoor blijven veel tekortkomingen onopgemerkt. Dit maakt dat het merendeel van de scholen weliswaar bewaakt dat het examenreglement en het PTA aan de wettelijke eisen voldoen, maar tegelijkertijd een groot aantal scholen herstelopdrachten krijgt omdat het examenreglement en het PTA niet voldoen aan de wet.

Verantwoordelijkheid voor de schoolexamens ligt vooral bij de vaksecties

De verantwoordelijkheid voor de kwaliteit en de uitvoering van de toetsing en examinering ligt vooral bij de vaksecties en individuele docenten. Scholen vertrouwen op hun deskundigheid. Vaksecties stellen het PTA op en gaan zelf na of de inhoud ervan klopt. Vaksecties bepalen de inhoud van de toetsen en stellen de toetsen zelf samen. Docenten nemen de toetsen van het schoolexamen af, kijken ze zelf na en registreren zelf de cijfers in de cijferadministratie. Docenten houden meestal zelf bij welke leerlingen toetsen moeten inhalen of herkansen en handelen dit zelf met de leerlingen af. Kortom, de taken en verantwoordelijkheden in het proces van de schoolexaminering liggen vooral bij de vaksecties en individuele docenten.

Proces kwaliteitsbewaking kwetsbaar

De bovengenoemde praktijk maakt de kwaliteitsbewaking kwetsbaar, omdat er geen onderscheid wordt gemaakt tussen de mensen die werken aan de kwaliteit van de schoolexaminering en mensen die nagaan of het van goede kwaliteit is. Beiden zijn in dit geval de vaksecties. Van een kwaliteitscontrole door anderen is nauwelijks sprake. Wanneer vaksecties hun deel van het PTA hebben ingeleverd bij de examensecretaris, dan gaat deze ervan uit dat de inhoud klopt. Want, men vertrouwt op de deskundigheid van de vaksecties. Bovendien, zo weten we, als er al een controle plaatsvindt, dan beperkt deze zich tot administratieve procedures. Daarmee lijkt er een cultuur te heersen van gegeven vertrouwen in plaats van verdiend vertrouwen: vertrouwen verdiend door het aantoonbaar goed te doen.

Bestuurlijk vertrouwen leidt tot onvoldoende zicht op de toetsing en examinering

Besturen zijn eindverantwoordelijk voor een zorgvuldig verloop van het eindexamen. Die eindverantwoordelijkheid vullen zij nu in door te vertrouwen op de kwaliteitsbewaking door de scholen. Alleen die kwaliteitsbewaking blijkt kwetsbaar, doordat het zich beperkt tot administratieve procedures en eveneens uitgaat van gegeven vertrouwen (in de vaksecties). Besturen hebben hierdoor onvoldoende zicht en grip op de toetsing en examinering.

Besturen gaan ervan uit dat de schooldirectie de kwaliteit van de toetsing en examinering bewaakt. Ook verwachten zij dat zij op tijd worden geïnformeerd over tekortkomingen en in geval van onregelmatigheden scholen effectieve maatregelen nemen. Besturen gaan nauwelijks zelf na of de toetsing en examinering zorgvuldig verlopen. Ook sturen zij hier niet op. Er heerst daarmee ook bij besturen een cultuur van gegeven vertrouwen in plaats van verdiend vertrouwen.

Taken en verantwoordelijkheden weinig geformaliseerd

De taken en verantwoordelijkheden bij de schoolexamens zijn binnen besturen en scholen vaak niet duidelijk en bijna nooit vastgelegd. Betrokkenen hebben hun eigen opvattingen over wie welke taak en verantwoordelijkheid heeft of moet hebben. Dit vormt een risico voor de kwaliteitsbewaking. Het bestuur, de schoolleiding, examensecretaris en vaksecties gaan er namelijk nogal eens vanuit dat een ander de kwaliteit bewaakt, zonder dat dit ook zo is. Dit maakt dat de

eindverantwoordelijkheid vaak niet duidelijk is. Iedereen voelt zich vooral verantwoordelijk voor het eigen aandeel in het verloop van de toetsing en examinering.

Geen inhoudelijke evaluatie van de toetsing en examinering

Evaluaties van de toetsing en examinering beperken zich op dit moment voornamelijk tot een terugblik op de organisatie en de gang van zaken rond de schoolexamens, het stilstaan bij de resultaten op de schoolexamens en het verschil met de resultaten op het centraal examen. Ook maakten scholen in de afgelopen periode gebruik van de checklists van de VO-raad, om na te gaan of het PTA en examenreglement ten minste aan de wettelijke eisen voldoen.

Een meer inhoudelijke evaluatie van het schoolexamen vindt nauwelijks plaats. Het gaat dan bijvoorbeeld om het stilstaan bij de inhoud van het PTA, de kwaliteit van de afzonderlijke toetsen en de betrouwbaarheid van de beoordeling van gemaakt werk. Ook leidt een evaluatie bijna nooit tot verbeterdoelen. Bovendien vinden de evaluaties voornamelijk plaats binnen de vaksecties – daar waar de meeste taken en verantwoordelijkheden zijn belegd. Bevindingen worden weinig gedeeld met andere vaksecties of anderen in de school. Hierdoor hebben scholen en besturen onvoldoende zicht op de kwaliteit van de eigen toetsing en examinering. Daarnaast werken zij niet doelgericht aan de versterking ervan. Dit vertraagt de versterking van de schoolexaminering en kwaliteitsbewaking.

4.3 Welk visie hebben besturen op de toetsing en examinering?

Bestuurlijke visie in ontwikkeling

De bestuurlijke visie op toetsing en examinering is in ontwikkeling. Veelal werken besturen eraan om deze af te stemmen op hun visie op onderwijzen en leren. Dit sluit aan op de oproep van onder meer de Commissie Kwaliteit Schoolexaminering om de ruimte voor de eigen visie op het schoolexamen meer te benutten. Met het vervallen van het verschil SE-CE als indicator voor de beoordeling van de onderwijsresultaten is deze ruimte er ook.

Hoewel het merendeel van de besturen zich nog in een vroeg stadium bevindt van de visieontwikkeling, wordt ondertussen al aandacht besteed aan het afsluitend karakter van het schoolexamen. Het gaat dan vooral om toetsreductie en enkel summatieve toetsen in het PTA. Het is belangrijk dat besturen en scholen de (inhoudelijke) toetskwaliteit daarbij niet uit het oog verliezen.

5 Aanbevelingen

Het verloop van de toetsing en examinering en de kwaliteitsbewaking daarvan moeten beter. De samenleving moet erop kunnen vertrouwen dat de eindexamens zorgvuldig verlopen en het afgegeven diploma een waarborg is dat leerlingen een vastgesteld basisniveau aan kennis en vaardigheden beheersen. Eerdere examenincidenten, het rapport van de Commissie Kwaliteit Schoolexaminering en onze eigen bevindingen laten zien dat verbetering nodig is. Op grond van onze conclusies komen we tot een aantal aanbevelingen om de toetsing en examinering in het voortgezet onderwijs te versterken. Deze aanbevelingen richten zich op versterking van de kwaliteitsbewaking en verhoging van de deskundigheid van betrokkenen.

Zorg voor scheiding van taken en verantwoordelijkheden

We constateren dat de verantwoordelijkheid voor de kwaliteit en de uitvoering van de toetsing en examinering eerst en vooral ligt bij vaksecties en individuele docenten. Verantwoording afleggen over de kwaliteit en de uitvoering is echter minder vanzelfsprekend. Anderen binnen de school en het bestuur vertrouwen op de deskundigheid van de vaksecties. Een onderscheid tussen zij die zorgen voor de kwaliteit en zij die bewaken dat de kwaliteit op orde is, ontbreekt. Dit maakt de kwaliteitsbewaking kwetsbaar. Het is daarom belangrijk dat scholen zorgen voor een geformaliseerde scheiding van taken en verantwoordelijkheden. Op die manier ligt de verantwoordelijkheid voor het waarborgen van de kwaliteit van de schoolexaminering niet bij de vaksecties, maar bijvoorbeeld bij een examencommissie. Tijdens ons onderzoek zagen wij een voorbeeld van deze verticale verantwoording: een bestuurlijke examencommissie bestaande uit examensecretarissen en leidinggevendenden van verschillende scholen, die jaarlijks de kwaliteit van de programma's van toetsing en afsluiting (PTA's) en examenreglementen van de betrokken scholen beoordelen en elkaar van feedback voorzien. Een voorbeeld van scheiding van taken en verantwoordelijkheden vanuit een horizontale verantwoording is, dat docenten binnen vaksecties (steekproefsgewijs) hun beoordelingen van gemaakt werk laten controleren door andere docenten.

Bewaak de inhoudelijke kwaliteit van de schoolexamens

De kwaliteitsbewaking van de toetsing en examinering beperkt zich meestal tot een administratief proces. Een controle op de inhoudelijke kwaliteit van de schoolexaminering ontbreekt. Om de kwaliteit van de schoolexamens te borgen en te verbeteren, is het echter noodzakelijk dat besturen en scholen zelf de inhoudelijke kwaliteit van de toetsen bewaken. Dit kan bijvoorbeeld met toetsmatrijzen⁷. Toetsmatrijzen worden alleen nauwelijks door scholen gebruikt om de kwaliteit van de toetsen te bewaken.

Het is van belang dat vaksecties zich kunnen verantwoorden over de kwaliteit van de toetsen én de inhoud van hun deel van het PTA. Door ook hier gebruik te maken van toetsmatrijzen kunnen de vaksecties laten zien dat de schoolexamens werkelijk de in het PTA vermelde onderdelen van het examenprogramma afdekken. Het PTA wordt op deze manier niet alleen een informatief document voor leerlingen en ouders, maar ook een verantwoordingsdocument voor vaksecties. Op een aantal scholen troffen we om deze reden een toetscommissie aan. De vaksecties van deze

⁷ Een toetsmatrijs is een overzicht waarin staat welke eindtermen en leerstofonderdelen worden getoetst, welke vaardigheidsniveaus de opgaven hebben en hoeveel opgaven per leerstofonderdeel en niveau de toets bevat.

scholen moeten hieraan verantwoording afleggen over de inhoud en kwaliteit van de toetsen en het PTA.

Besteed aandacht aan het afsluitend karakter van het schoolexamen

Het schoolexamen maakt onderdeel uit van het eindexamen. Daarmee hoort het een afsluitend karakter te hebben. De praktijk lijkt hier haaks op te staan: toetsen die regelmatig over dezelfde onderdelen van het examenprogramma gaan, kleine onderdelen van de leerstof aftoetsen en schoolexamens die daardoor uit een groot aantal toetsen bestaan. Het schoolexamen lijkt daarmee te zijn verworpen tot een formatief instrument om de voortgang in de ontwikkeling van de leerlingen te volgen. Deze toetspraktijk doet afbreuk aan het afsluitende karakter van het schoolexamen. Het verhoogt ook het risico op onregelmatigheden in de cijferadministratie. Een toenemend aantal scholen vermindert daarom het aantal toetsen van de schoolexamens. Het lijkt daarmee een verstandige keuze. Het is belangrijk dat scholen dit doen vanuit een eigen visie op toetsing en examinering, als onderdeel van de onderwijsvisie. Op een aantal scholen uit het onderzoek leidde dit bijvoorbeeld tot een PTA voor enkel het examenjaar met een beperkt aantal toetsen met verschillende toetsvormen (bijvoorbeeld mondeling, schriftelijk, vlog, filmpje, portfolio). De toetsen op deze scholen dekken de schooleigen leerdoelen (zoals kennis, vaardigheden en attituden) af, maar ook de verplichte onderdelen van het examenprogramma.

Zorg voor meer deskundigheid bij scholen en besturen

Voor een zorgvuldig verloop van de toetsing en examinering, en de bewaking daarvan, is deskundigheid bij docenten, examensecretarissen, schoolleiders en bestuurders nodig. Kennis over onder meer relevante wet- en regelgeving, het examenprogramma, de verplichte inhoud van het PTA en het examenreglement, toetsbeleid, toetsconstructie en toetskwaliteit, is niet als vanzelfsprekend aanwezig. Besturen en scholen onderkennen dit zelf ook. Ze noemen deskundigheidsbevordering noodzakelijk voor het eigen bestuur, de eigen school en voor de gehele sector.

Toetsing en examinering als verantwoordingsprioriteit

In zijn brief van 17 oktober 2019⁸ aan de Tweede Kamer noemt de minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media een aantal voorgenomen maatregelen om de examenorganisatie in het voortgezet onderwijs te versterken. Het gaat hierbij onder meer om aanscherping van de rol van de examensecretaris en het verplicht stellen van een examencommissie op alle scholen en het in het PTA aangeven met welke toetsen de verplichte eindtermen worden afgesloten. De uitkomsten van ons onderzoek onderschrijven het belang van deze maatregelen.

Ook de aandacht van de minister voor versterking op bestuursniveau is noodzakelijk. Zijn uitgangspunt dat besturen zicht moeten houden op de zorgvuldige uitvoering van de toetsing en examinering en zich hierover verantwoorden in hun jaarverslag, sluit aan op de verantwoordelijkheid van besturen voor de kwaliteit van het onderwijs met inbegrip van de toetsing en examinering. Meer dan nu het geval is, kan hierbij gewezen worden op de rol van besturen (en scholen) bij het bewaken van, en verantwoorden over, de inhoudelijke kwaliteit van de toetsen van de schoolexamens. Een zorgvuldige uitvoering heeft immers niet alleen betrekking op het PTA, examenreglement en de uitvoering ervan, maar staat of valt ook met de kwaliteit van de toetsen.

⁸ Kamerstuk 31289-408, vergaderjaar 2019-2020

Afsluiting

Met deze aanbevelingen willen we een verdieping geven aan de eerdere aanbevelingen van de Commissie Kwaliteit Schoolexaminering. Waar de aanbevelingen van deze commissie zich richtten op enkele belangrijke onderdelen van de toetsing en examinering, stellen wij de kwaliteitsbewaking centraal. Versterking van de kwaliteitsbewaking van de toetsing en examinering moet ervoor zorgen dat PTA's en examenreglementen (en de uitvoering daarvan) aan de wet voldoen en de kwaliteit van de schoolexamens beter wordt geborgd. Om het vertrouwen van de samenleving in de schoolexamens te behouden, moet de kwaliteit ervan boven iedere twijfel verheven zijn.

Bijlage I: Checklists PTA en examenreglement

Achtergrondinformatie

De hierna volgende checklists hebben tot doel om na te gaan of het PTA en het examenreglement van de school voldoen aan de wettelijke eisen. De analist vult deze checklists voorafgaand aan het schoolbezoek in. De inspecteur geeft na het schoolbezoek aanvullingen of correcties door aan de analist. Deze verwerkt deze in onderstaande lijst.

Naam school:

BRIN:

- Afdeling:
 - Vmbo-basis
 - Vmbo-kader
 - Vmbo-tl
 - Havo
 - Vwo
- Bezoekdatum:
- Wie is de 1^e inspecteur?

Checklist PTA1

Zie Bijlage 1: "checklist PTA" voor details.

- Over welk leerjaar gaat dit PTA?
- Over welk domein gaat * het (eerste) PTA?
 - talen
 - exact
 - maatschappij
 - kunst/lichamelijke opvoeding/beroep
 - Anders, namelijk....
- Over welk vak gaat het PTA?
- Beantwoord voor dit PTA de volgende vragen (wettelijke eisen).

	Ja	Nee
Kan op basis van het PTA vastgesteld worden welke onderdelen van het examenprogramma in het SE worden getoetst?		
Worden alle verplichte onderdelen van het examenprogramma voor het SE getoetst?		
Is de inhoud van de onderdelen van het SE beschreven?		
Is de wijze waarop toetsing plaatsvindt weergegeven?		
Zijn de tijdvakken per toets weergegeven?		
Is de wijze van herkansing per toets weergegeven?		
Zijn de regels voor de wijze waarop het SE-cijfer tot stand komt weergegeven?		

- Beantwoord voor dit PTA de volgende vragen (géén wettelijke eisen).

	Ja	Nee
Worden in het PTA (sub)domeinen uit het CE genoemd?		
Worden in het PTA eigen vakonderdelen genoemd?		

6. Noem de (sub)domeinen uit het CE voor dit PTA.
7. Omschrijf de eigen vakonderdelen in dit PTA.
8. Hoe zwaar wegen de verplichte SE-onderdelen, de CE-onderdelen en de eigen onderdelen (EO) mee in het eindcijfer van het SE?

% SE-onderdelen	
% CE-onderdelen	
% EO-onderdelen	

9. Aanvullende opmerkingen/openstaande vragen voor inspecteur:

Checklist examenreglement

Zie Bijlage 2: "checklist examenreglement" voor details.

1. Geef aan of het examenreglement aan het gestelde voldoet (wettelijke eisen).

	Ja	Nee
Het bevoegd gezag heeft het examenreglement met instemming van de MR vastgesteld		
Het reglement is vóór 1 oktober verstrekt aan de inspectie (en aan de kandidaten)		
Het reglement vermeldt alléén de maatregelen voor onregelmatigheden als genoemd in het EB		
Het reglement vermeldt de samenstelling van de commissie van beroep		
Het reglement vermeldt het adres van de commissie van beroep		
Het reglement geeft aan of herexamens zijn toegestaan en hoe het cijfer daarvoor wordt bepaald		
(vmbo) Het reglement geeft aan dat vmbo-kandidaten van rechtswege recht hebben op herkansing van het vak maatschappijleer uit het algemeen gedeelte bij een cijfer lager dan 6 (indien geen VMBO, vraag open laten)		

2. Geef aan of het examenreglement aan het gestelde voldoet (géén wettelijke eisen).

	Ja	Nee
Het reglement (of PTA) vermeldt de tijdstippen waarop het schoolexamen begint en eindigt.		
Het reglement geeft aan wanneer de beoordeling van het SE uiterlijk bekend wordt gemaakt en omschrijft de beoordelingstermen.		
(VMBO) Wordt het examendossier genoemd in het reglement? (indien geen VMBO, vraag open laten)		

3. Aanvullende opmerkingen/openstaande vragen voor inspecteur:

Checklist uitvoering toetsing en examinering

Zie Bijlage 3: "checklist uitvoering toetsing en examinering (meldingen/signalen inspectie)" voor details

1. A) Periode 2018 t/m maart 2019

aantal onregelmatigheden:	
aantal meldingen uitspraken commissie van beroep:	
check op steekproef 'juiste strafmaatregel':	
check op steekproef 'melden beroepsmogelijkheid':	
Opmerkingen:	

2. A) Kalenderjaar 2017

aantal onregelmatigheden:	
aantal meldingen uitspraken commissie van beroep:	
check op steekproef 'juiste strafmaatregel':	
check op steekproef 'melden beroepsmogelijkheid':	
Opmerkingen:	

3. A) Kalenderjaar 2016

aantal onregelmatigheden:	
aantal meldingen uitspraken commissie van beroep:	
check op steekproef 'juiste strafmaatregel':	
check op steekproef 'melden beroepsmogelijkheid':	
Opmerkingen:	

4. B/C) Periode 2018 t/m maart 2019

aantal meldingen faciliteiten handicap:	
aantal meldingen faciliteiten anderstaligen:	
gespreid examen:	
opmerkingen:	

5. B/C) Kalenderjaar 2017

aantal meldingen faciliteiten handicap:	
aantal meldingen faciliteiten anderstaligen:	
gespreid examen:	
opmerkingen:	

6. B/C) Kalenderjaar 2016

aantal meldingen faciliteiten handicap:	
---	--

aantal meldingen faciliteiten	
anderstaligen:	
gespreid examen:	
opmerkingen:	

7. D) Melding aanpassing PTA met instemming MR?
 - Ja
 - Nee
 - Opmerkingen:
8. E) Korte omschrijving van eventuele signalen WEX regels SE en CE.
9. Controle door inspecteur A t/m E tijdens schoolbezoek.
10. Aanvullende opmerkingen/openstaande vragen voor de inspecteur?

Bijlage II: Gespreksleidraad inspecteurs

Algemene info

Deze gespreksleidraad c.q. vragenlijst is bedoeld om informatie op te halen voor de beoordeling van de standaard OP8 en om na te gaan hoe school en bestuur zelf de kwaliteit van de toetsing en afsluiting bewaken. Bovendien verzamelen we met deze vragenlijst informatie om later de onderzoeksvragen uit het projectplan te kunnen beantwoorden.

Voor elk gesprek is een aantal vragen opgesteld. De vragen die we stellen aan de schoolleiding, de examensecretaris/-commissie en de vaksecties komen zo goed als overeen. Belangrijk is alle vragen te stellen! Het zal meer een interview dan gesprek zijn.

Voor het gesprek met de leerlingen dragen we een aantal mogelijke gespreksonderwerpen aan. Informatie die je ophaalt tijdens dit gesprek dient in beginsel om andere informatie te verifiëren. Daarnaast kan het gesprek signalen over mogelijke tekortkomingen opleveren. Anders dan deze signalen is een schriftelijke terugkoppeling van dit gesprek niet noodzakelijk. Er is wel ruimte voor opmerkingen.

Aan het eind van deze vragenlijst word je gevraagd om een samenvattend beeld op school- en bestuursniveau. Dit samenvattend beeld vorm je je op grond van de documentenanalyse en de gesprekken.

Achtergrondinformatie

Naam school:.....

BRIN:

4. Afdeling:
- Vmbo-basis
 - Vmbo-kader
 - Vmbo-tl
 - Havo
 - Vwo
5. Bezoekdatum:.....
6. Wie is de 1^e inspecteur?

Gesprek examensecretaris/-commissie 9

Antwoorden van **examensecretaris/-commissie**.

1. Hoe bewaakt de school (volgens de **examensecretaris/-commissie**) dat het PTA deugdelijk is ingericht? En wie doen dat?

Meerdere antwoorden mogelijk

Wie bewaakt binnen de school dat... (indien niemand, niets aankruisen)

	Dir.	Examensec.	Afd. leider	Sectievz.	Docenten	Anders	Niemand
Alle verplichte onderdelen worden getoetst?							
De onderdelen van de PTA-toets aansluiten op de eindtermen?							
De examenvorm aansluit op de inhoud van de PTA-toets?							
De examenvorm aansluit op het niveau van de PTA-toets?							

Beknopte toelichting (indien gewenst)

2. Hoe bewaakt de school (volgens de **examensecretaris/-commissie**) dat het examenreglement voldoet aan de wettelijke eisen? *Meerdere antwoorden mogelijk.*

- Het bestuur zorgt voor een deugdelijk examenreglement
- De schoolleider controleert jaarlijks of het examenreglement voldoet
- De examensecretaris controleert jaarlijks of het examenreglement voldoet
- De MR controleert jaarlijks of het examenreglement voldoet
- Niet
- Anders, namelijk...

3. Hoe bewaakt de school (volgens de **examensecretaris/-commissie**) dat leerlingen alle PTA-toetsen hebben gemaakt voordat de cijfers in Bron worden ingevoerd?

Meerdere antwoorden mogelijk.

De school bewaakt dit door...

- Het periodiek opstellen van een overzicht van leerlingen die niet alle onderdelen van het PTA hebben gemaakt.
- De aanwezigheid van afspraken over codes in de cijferadministratie voor in te halen toetsen.
- Regelmatige controle van de cijferadministratie.
- Niet.
- Anders, namelijk...

4. Hoe komt de school (volgens de **examensecretaris/-commissie**) aan zijn schoolexamens?

⁹ Deze bijlage bevat de gespreksleidraad voor het gesprek met de examensecretaris. Dezelfde vragen zijn ook gesteld aan de vaksecties en de schoolleiding.

Meerdere antwoorden mogelijk

- Zelf opstellen van vragen
- Gebruikmaken van toetsen of toetsopgaven uit methoden
- Gebruikmaken van oude centraal examens
- Gebruikmaken van oude schoolexamens
- Gebruikmaken van examenbundels
- Gebruikmaken van Cito-toetsen
- Anders, namelijk...

5. Hoe bewaakt de school (volgens de **examensecretaris/-commissie**) een deugdelijke uitvoering van het PTA?

Meerdere antwoorden mogelijk

Als het gaat om de **kwaliteit van de toetsen**, dan bewaakt de school dit door...

- toetsmatrijzen waarin staat welke eindtermen worden afgetoetst in een toets
- toetsmatrijzen waarin staat welke leerstofonderdelen in een toets onderscheiden worden
- toetsmatrijzen waarin staat welke vaardigheidsniveaus de opgaven moeten hebben
- toetsmatrijzen waarin staat hoeveel opgaven per onderdeel en niveau de toets bevat
- criteria te gebruiken om de vorm van de opgaven te kiezen
- criteria te gebruiken waaraan de opgaven (toets- en taaltechnisch) moeten voldoen
- criteria te gebruiken voor de opbouw en lay-out van de toets
- niet
- anders, namelijk...

6. Hoe bewaakt de school (volgens de **examensecretaris/-commissie**) een deugdelijke uitvoering van het PTA?

Meerdere antwoorden mogelijk

Als het gaat om het **nakijken en beoordelen** van gemaakte toetsen, dan bewaakt de school dit door...

- criteria te gebruiken waaraan antwoordmodellen en beoordelingsvoorschriften moeten voldoen
- criteria te gebruiken voor de (voorlopige) cesuur
- de sectie de toets, het antwoordmodel en de beoordelingsvoorschriften te laten controleren a.d.h.v. criteria
- de sectie een antwoordmodel en het beoordelingsvoorschrift te laten gebruiken bij het nakijken
- de sectie eerst punten te laten geven en na de definitieve cesuur een cijfer vast te stellen
- nagekeken schoolexamens (steekproefsgewijs) te laten bekijken door een andere docent
- niet
- anders, namelijk...

7. Hoe bewaakt de school (volgens de **examensecretaris/-commissie**) een deugdelijke uitvoering van het PTA?

Meerdere antwoorden mogelijk

Als het gaat om de **evaluatie**, dan bewaakt de school dit door...

- het schoolexamen te evalueren en stil te staan bij het afnameproces
- het schoolexamen te evalueren en in te gaan op het PTA
- het schoolexamen te evalueren en in te gaan op het examenreglement
- het schoolexamen te evalueren en in te gaan op de afzonderlijke toetsen van het schoolexamen
- de sectie de toets na te laten bespreken met de leerlingen
- na de evaluatie verbeterdoelen op te stellen voor de gehele toetsing en afsluiting
- na te gaan of de verbeterdoelen voor de gehele toetsing en afsluiting zijn behaald
- niet
- anders, namelijk...

8. Hoe waarborgt het stelsel van kwaliteitszorg (volgens de **examensecretaris/-commissie**) een tijdige signalering van tekortkomingen in de toetsing en afsluiting?

Meerdere antwoorden mogelijk

Hiertoe controleert de school of...

- de examinering feitelijk verloopt volgens het examenreglement (bijv. observaties, proces-verbaal)
- het PTA van de school aan de wettelijke eisen voldoet
- het examenreglement van de school aan de wettelijke eisen voldoet
- leerlingen aan alle voorwaarden voldoen om deel te mogen nemen aan het centraal examen
- de regels worden gevolgd bij toekennen van extra faciliteiten voor gehandicapte of langdurig zieke leerlingen
- de regels worden gevolgd bij het herkansen van PTA-toetsen
- de regels worden gevolgd bij melding van onregelmatigheden
- de regels worden gevolgd bij afhandeling van onregelmatigheden
- de schoolexamens daadwerkelijk de eindtermen afdekken
- niet
- anders, namelijk...

9. Hoe bewaakt de school (volgens de **examensecretaris/-commissie**) of het toekennen van extra faciliteiten aan leerlingen met een handicap/ernstige ziekte volgens het examenreglement verloopt?

10. Hoe bewaakt de school (volgens de **examensecretaris/-commissie**) of het herkansen van schoolexamens volgens het examenreglement verloopt?

11. Wie bewaakt binnen de school (volgens de **examensecretaris/-commissie**) of de afhandeling van onregelmatigheden volgens het examenreglement verloopt?

Meerdere antwoorden mogelijk

- directeur
- afdelings-/teamleider
- examensecretaris
- sectievoorzitter
- vakdocent
- administratief medewerker
- niemand
- anders, namelijk...

12. Noem zo mogelijk een voorbeeld waarin de school onregelmatigheden constateerde en wat de acties toen waren.

13. Hoe waarborgt het stelsel van kwaliteitszorg (volgens de **examensecretaris/-commissie**) het nemen van effectieve maatregelen?

Meerdere antwoorden mogelijk

De school waarborgt dit doordat het...

- aantoonbaar herstelacties uitvoert die voorkomen dat leerlingen onterecht deelnemen aan het centraal examen
- aantoonbaar herstelacties uitvoert die voorkomen dat leerlingen een onterechte beoordeling krijgen op PTA-toetsen doordat de school de regels niet naleeft
- aantoonbaar herstelacties uitvoert die voorkomen dat leerlingen niet alle eindtermen hebben afgesloten en een onterecht cijfer krijgen
- niemand
- anders, namelijk...

14. Het schoolexamen bestaat uit een examendossier. Dat is het geheel van onderdelen van het schoolexamen vastgelegd in een door het bestuur gekozen vorm. Legt de school (volgens de **examensecretaris/-commissie**) een examendossier aan? Zo ja, uit welke onderdelen bestaat dit examendossier?

Meerdere antwoorden mogelijk

- De cijfers van toetsen
- Praktische opdrachten
- Handelingsopdrachten
- Werkstukken
- Nee, de school legt geen examendossier aan
- Anders, namelijk...

15. Wat is (volgens de **examensecretaris/-commissie**) nodig om de kwaliteit van de toetsing op deze school te verbeteren?

Het gaat er hier niet om dat de school aangeeft wat er niet goed gaat met de toetsing en afsluiting op de eigen school.

Meerdere antwoorden mogelijk

- deskundigheidsbevordering
- verbetering van de kwaliteitscultuur op de school (bijv. samen bekijken PTA's en elkaar feedback geven, elkaar durven aanspreken, samen ontwikkelen PTA's)
- aanpassingen in de wet- en regelgeving (bijv. verplichtstelling onafhankelijke examencommissies)
- meer betrokkenheid van het bestuur bij het examineringsproces
- meer betrokkenheid van het bestuur bij de kwaliteitsbewaking van het examineringsproces
- centraal ontwikkelde schoolexamens (gelijk het centraal examen)
- meer ruimte voor de eigen visie van de school op examinering
- duidelijkheid in de verdeling van taken en verantwoordelijkheden
- versterking van het stelsel van kwaliteitszorg (bijv. toetsing en afsluiting als vast onderdeel ervan)
- meer transparantie over het proces van schoolexaminering (bijv. of schoolexamens aan de wet voldoen, de eigen kwaliteitscriteria bij het opstellen van schoolexamens en de afname ervan)

- jaarlijkse evaluatie van de organisatie en uitvoering van de schoolexamens (bijv. nabespreken schoolexamens met leerlingen, nagaan of kwaliteitscriteria voldoen)
- jaarlijkse evaluatie van de kwaliteit van de schoolexamens
- formuleren van verbetermaatregelen voor de schoolexaminering
- niets
- anders, namelijk...

16. Wat is (volgens de **examensecretaris/-commissie**) nodig om de kwaliteit van de toetsing in het voortgezet onderwijs te verbeteren?

Het gaat er hier niet om dat de school aangeeft wat er niet goed gaat met de toetsing en afsluiting in de sector.

Meerdere antwoorden mogelijk

- Deskundigheidsbevordering
- Aanpassingen in de wet- en regelgeving (bijv. verplichtstelling onafhankelijke examencommissies)
- Centraal ontwikkelde schoolexamens (gelijk het centraal examen)
- Loslaten eis van gering verschil schoolexamen-centraal examen
- Betere benutting van ruimte voor eigen visie en identiteit in schoolexamens
- Meer aandacht voor toetsing en afsluiting in vakbladen, op congressen, bij de VO-Raad
- Aanpassingen in het onderwijstoezicht
- Niets
- Anders, namelijk...

17. Ruimte voor opmerkingen.

Gesprek leerlingen

Ruimte voor informatie uit het gesprek met de **leerlingen**.

Het gesprek met de leerling gebruiken we om informatie uit de documentenanalyse en gesprekken te verifiëren en aan te vullen. Ook kan het gesprek signalen over mogelijke tekortkomingen opleveren. Informatie uit het gesprek over de leerling hoeft niet te worden ingeleverd. Er is wel ruimte voor opmerkingen.

Mogelijke onderwerpen:

- Begrijpen leerlingen het PTA en het Examenreglement? Is voor hen duidelijk wanneer er wat getoetst wordt? Begrijpen ze de berekening van het cijfer voor het schoolexamen?
- Worden de toetsen afgenomen conform het PTA (datum, inhoud, hulpmiddelen)? Is het tijdens de toetsafname rustig?
- Krijgen leerlingen met bijvoorbeeld dyslexie extra tijd en hulpmiddelen? Wat regelt de school voor leerlingen met een langdurige of ernstige ziekte?
- Komt het voor dat leerlingen een cijfer hebben voor een niet gemaakte toets? Kunnen leerlingen een gemiste toets inhalen?
- Worden de toetsen nabesproken? Begrijpen leerlingen wat zij goed en fout hebben gedaan?

1. Zijn er opmerkingen naar aanleiding van het gesprek met de leerlingen?

- Nee, geen opmerkingen.
- Ja, namelijk:

Gesprek bestuur

Het bestuur is vooraf gevraagd ons documenten op te sturen waaruit blijkt hoe het een zorgvuldig verloop van de toetsing en afsluiting borgt. Betrek de informatie uit deze documenten bij de volgende vragen.

Geef aan wat het **bestuur** doet om de kwaliteit van de toetsing en afsluiting te borgen.

Meerdere antwoorden mogelijk

1. Het bestuur heeft...

- kwaliteitscriteria opgesteld waaraan een PTA moet voldoen
- kwaliteitscriteria opgesteld waaraan een examenreglement moet voldoen
- kwaliteitscriteria opgesteld waaraan het proces van examinering moet voldoen
- een bestuursbreed examenreglement opgesteld.
- niets

2. Geef aan wat het **bestuur** doet om de kwaliteit van de toetsing en afsluiting te borgen.

Meerdere antwoorden mogelijk

2. Het bestuur gaat na of...

- de PTA's voldoen aan de wettelijke eisen
- de PTA's voldoen aan de (school)eigen kwaliteitscriteria
- het examenreglement van de school voldoet aan de wettelijke eisen
- het examenreglement van de school voldoet aan (school)eigen kwaliteitscriteria
- alle leerlingen alle PTA-toetsen hebben gemaakt vóór invoering in Bron (steekproefsgewijs)
- niets

3. Geef aan wat het **bestuur** doet om de kwaliteit van de toetsing en afsluiting te borgen.

Meerdere antwoorden mogelijk

3. Het bestuur...

- vraagt jaarlijks aan de scholen om een schriftelijke evaluatie van de schoolexaminering
- evalueert jaarlijks met de scholen de organisatie en uitvoering van de schoolexamens
- vraagt jaarlijks aan de scholen om verbetermaatregelen voor de schoolexaminering
- komt met de scholen tot verbetermaatregelen voor de schoolexaminering
- niets
- andere acties die het bestuur onderneemt om de kwaliteit van de toetsing en afsluiting te borgen, namelijk

4. Hoe signaleert het bestuur tijdig tekortkomingen in de toetsing en afsluiting?

Meerdere antwoorden mogelijk

Het bestuur controleert jaarlijks...

- of het PTA van de scholen aan de wettelijke eisen voldoet
- of het examenreglement van de scholen aan de wettelijke eisen voldoet
- of leerlingen aan alle voorwaarden voldoen om deel te mogen nemen aan het centraal examen
- of de regels worden gevolgd bij toekennen van extra faciliteiten voor gehandicapte of langdurig zieke leerlingen
- of de regels worden gevolgd bij het herkansen van PTA-toetsen
- of de regels worden gevolgd bij melding van onregelmatigheden

- of de regels worden gevolgd bij afhandeling van onregelmatigheden
- of de schoolexamens daadwerkelijk de eindtermen afdekken
- niets
- anders, namelijk...

5. Neemt het **bestuur** tijdig effectieve maatregelen in geval van onregelmatigheden?

Meerdere antwoorden mogelijk

Het bestuur laat aantoonbaar herstelacties uitvoeren die...

- voorkomen dat leerlingen onterecht deelnemen aan het centraal examen
- voorkomen dat leerlingen een onterechte beoordeling krijgen op PTA-toetsen doordat de school de regels niet naleeft
- voorkomen dat leerlingen die niet alle eindtermen hebben afgesloten en een onterecht cijfer krijgen
- Nee, het bestuur neemt geen effectieve maatregelen.
- Het bestuur neemt andere maatregelen, namelijk...

6. Welke visie heeft het bestuur op toetsing en afsluiting?

7. Hoe stuurt het bestuur op de realisatie van zijn visie op toetsing en afsluiting?

Meerdere antwoorden mogelijk

De visie op toetsing en afsluiting...

- maakt onderdeel uit van het strategisch beleid van het bestuur
- maakt onderdeel uit van de schoolplannen
- maakt onderdeel uit van (prestatie)afspraken tussen bestuur en schoolleiding
- heeft het bestuur vertaald naar het eigen stelsel van kwaliteitszorg
- hebben scholen moeten vertalen naar hun eigen stelsel van kwaliteitszorg
- ontbreekt
- is anders, namelijk...

8. Wat is (volgens **het bestuur**) nodig om de kwaliteit van de toetsing binnen het bestuur te verbeteren?

Het gaat er hier niet om dat het bestuur aangeeft wat er niet goed gaat met de toetsing en afsluiting binnen het eigen bestuur.

Meerdere antwoorden mogelijk

- deskundigheidsbevordering
- verbetering van de kwaliteitscultuur op de school (bijv. samen bekijken PTA's en elkaar feedback geven, elkaar durven aanspreken, samen ontwikkelen PTA's)
- aanpassingen in de wet- en regelgeving (bijv. verplichtstelling onafhankelijke examencommissies)
- meer betrokkenheid van het bestuur bij het examineringsproces
- meer betrokkenheid van het bestuur bij de kwaliteitsbewaking van het examineringsproces
- centraal ontwikkelde schoolexamens (gelijk het centraal examen)
- meer ruimte voor de eigen visie van de school op examinering
- duidelijkheid in de verdeling van taken en verantwoordelijkheden
- versterking van het stelsel van kwaliteitszorg (bijv. toetsing en afsluiting als vast onderdeel ervan)
- meer transparantie over het proces van schoolexaminering (bijv. of schoolexamens aan de wet voldoen, de eigen kwaliteitscriteria bij het opstellen van schoolexamens en de afname ervan)

- jaarlijkse evaluatie van de organisatie en uitvoering van de schoolexamens (bijv. nabespreken schoolexamens met leerlingen, nagaan of kwaliteitscriteria voldoen)
- jaarlijkse evaluatie van de kwaliteit van de schoolexamens
- formuleren van verbetermaatregelen voor de schoolexaminering
- niets
- anders, namelijk...

9. Wat is volgens het bestuur nodig om de kwaliteit van de toetsing in het voortgezet onderwijs te verbeteren?

Het gaat er hier niet om dat het bestuur aangeeft wat er niet goed gaat met de toetsing en afsluiting in de sector.

Meerdere antwoorden mogelijk

- Deskundigheidsbevordering
- Aanpassingen in de wet- en regelgeving (bijv. verplichtstelling onafhankelijke examencommissies)
- Centraal ontwikkelde schoolexamens (gelijk het centraal examen)
- Loslaten eis van gering verschil schoolexamen-centraal examen
- Betere benutting van ruimte voor eigen visie en identiteit in schoolexamens
- Meer aandacht voor toetsing en afsluiting in vakbladen, op congressen, bij de VO-Raad
- Aanpassingen in het onderwijstoezicht
- Niets
- Anders, namelijk...

10. Ruimte voor opmerkingen.

Samenvattend beeld

Beantwoord de volgende vragen op grond van de documenten en gesprekken. Het gaat om een samenvattend beeld.

1. Wat is het oordeel over de standaard OP8 Toetsing en afsluiting?

- Onvoldoende
- Voldoende
- Goed
- Nader te bepalen

2. Maakt het verloop van toetsing en afsluiting onderdeel uit van het stelsel van kwaliteitszorg van de school?

- Ja
- Nee

3. Waarborgt het stelsel van kwaliteitszorg van de school een tijdige signalering van tekortkomingen in de toetsing en afsluiting?

- Ja
- Nee

4. Waarborgt het stelsel van kwaliteitszorg van de school het nemen van effectieve maatregelen in termen van herstelacties?

- Ja
- Nee

5. Bewaakt de school dat het PTA deugdelijk is ingericht?

- Ja
- Nee

6. Bewaakt de school dat het examenreglement aan de wettelijke eisen voldoet?

- Ja
- Nee

7. Bewaakt de school dat leerlingen alle PTA-toetsen hebben gemaakt voordat de cijfers in Bron worden ingevoerd?

- Ja
- Nee

8. Bewaakt de school de deugdelijkheid van de uitvoering van het PTA?

- Ja
- Nee

9. Bewaakt de school of het toekennen van extra faciliteiten aan leerlingen met handicap of ernstige ziekte volgens het examenreglement verloopt?

- Ja
- Nee

10. Bewaakt de school of het herkansen van schoolexamens volgens het examenreglement verloopt?

- Ja
- Nee

11. Bewaakt de school of de afhandeling van onregelmatigheden volgens het examenreglement verloopt?

- Ja
- Nee

12. Maakt het verloop van toetsing en afsluiting onderdeel uit van het stelsel van kwaliteitszorg van het **bestuur**?

- Ja
- Nee

13. Waarborgt het stelsel van kwaliteitszorg van het **bestuur** een tijdige signalering van tekortkomingen in de toetsing en afsluiting?

- Ja
- Nee

14. Waarborgt het stelsel van kwaliteitszorg van het **bestuur** het nemen van effectieve maatregelen in termen van herstelacties?

- Ja
- Nee

15. Ruimte voor opmerkingen.

Colofon

Inspectie van het Onderwijs
Postbus 2730 | 3500 GS Utrecht
www.onderwijsinspectie.nl

2019-40 | gratis
Een exemplaar van deze publicatie is te downloaden vanaf de website van de
Inspectie van het Onderwijs: www.onderwijsinspectie.nl.

© Inspectie van het Onderwijs | december 2019